

לקי"י

מטפחת

ורדיז

בו יבואר בע"ה פסק השו"ע באבן העזר סימן קטו סעיף ד

למעין היקר, זוהי מהדורת ביקורת.
אם קראת את הקונטרס מתחילתו ועד סופו בעיון ויש לך הערות אשמח לשמוע.
אוהד דמארי, כסלו תשע"ח
רמת בית שמש א'

כתב הרמב"ם בהלכות אישות פכ"ד הי"ב: "ואיזו היא דת יהודית, הוא מנהג הצניעות שנהגו בנות ישראל, ואלו הן הדברים שאם עשת אחד מהן עברה על דת יהודית: יוצאה לשוק או למבוי מפולש וראשה פרוע ואין עליה רדיד ככל הנשים, אף על פי ששערה מכוסה במטפחת" עכ"ל.

ונפסק להלכה בשו"ע אבן העזר סימן קטו סעיף ד:

"איזו היא דת יהודית, הוא מנהג צניעות שנהגו בנות ישראל. ואלו הם הדברים שאם עשתה אחת מהם עברה על דת יהודית. יוצאה לשוק או למבוי מפולש או בחצר שהרבים בוקעים בו. וראשה פרוע ואין עליה רדיד ככל הנשים. אע"פ ששערה מכוסה במטפחת וכו' בכל אחת מאלו תצא בלא כתובה" ע"כ.

פירושים שונים נאמרו באחרונים לבאר כוונת הרמב"ם וממילא כוונת השו"ע שפסק כמותו. לדעתי הפירוש של היבאר שבע' בסימן יח שלדעתו חייב הרמב"ם שני כיסויים, מטפחת ועליה רדיד. הוא הפירוש הנכון. קודם אבאר שיטת הרמב"ם כהוגן לפי פירוש זה. אח"כ אעיר שאע"פ שהסכמתי עם פירוש הבאר שבע שצריך שני כיסויים. בכל זאת הטעם לכך הוא אחרת ממה שכתב. לבסוף אביא הפירושים האחרים בדעת הרמב"ם ואדחה אותם.

השאלות

1. מה טיבם של שני כיסויים אלו, מטפחת ורדיד. ומדוע כל אחד נקרא בשם אחר.
2. מבואר שבמטפחת לבד יוצאת ידי חובת דת משה ותוספת הרדיד הוא מנהג צניעות שנהגו בנות ישראל. יש לשאול מדוע במטפחת לבד לא מספיק שהוצרכו להוסיף עליה רדיד.
3. מדוע המשנה קראה לאישה היוצאת במטפחת בלא רדיד 'יוצאה וראשה פרוע' הרי ראשה מכוסה.
4. איך יבואר השקלא וטריא בגמרא לפי פירוש זה.
5. מה זה שכתב הרמב"ם "ככל הנשים"

6. בהלכות אישות פרק יג הי"א כתב הרמב"ם "מקום שדרכן שלא תצא אישה בשוק בכפה שעל ראשה בלבד עד שיהיה עליה רדיד החופה את כל גופה כמו טלית וכו'" עכ"ל. משמע שיש מקומות שנהגו לצאת בכפה על ראשה בלבד בלי רדיד. הלכה זו לכאורה סותרת להלכה הנזכרת לעיל שחייב שני כיסויים ואין זה תלוי במנהג המקומות.

לדעתי רדיד זה שנפסק ברמב"ם ובשו"ע לחובה על אישה נשואה ללבשו מדת יהודית בנוסף למטפחת שתחתיו כאשר היא יוצאת לשוק. זהו הצעיף המכסה את הראש וקשור תחת הצוואר שלובשות הערביות הנקרא בעיקר **חיג'אב**, (ועוד שמות ראה ציורים בסוף הקונטרס) ולבשו גם הנשים היהודיות בעבר¹. שמהתורה די במטפחת אחת המכסה סביב גבול צמיחת השיער כמו המטפחות שלובשות בדור הזה. ומדת יהודית לתוספת צניעות הוסיפו בנות ישראל על מטפחת זו את הרדיד שנקשר תחת הסנטר ומכסה את הצוואר ואף יותר.

ומדוע? מאחר ועל ידי מטפחת עדיין מתגלה לפעמים חלק משיער הראש על ידי שלוש סיבות ואלו הם:

1. מאחר והמטפחת נקשרת סביב בהיקף הראש על גבול צמיחת השיער מצוי שהיא מחליקה ומתגלה מעט שיער בשוליה ובפרט שדרך הנשים לגדל שיערן ולקשור אותו מאחור תסרוקת זו גורמת שהכיסוי מחליק על השיער.

2. ועוד שהדרך שאישה קושרת את שיערה מאחור ('קוקו' בלשון הדיבור) או קולעת אותו ועל זה קושרת מטפחת (שאם לא תקשרנו קודם אפילו שתכסנו במטפחת הוא יבצבץ ויצא בשוליה, וגם יש לחוש שהמטפחת תחליק שהרי היא תפוסה על השיער ואם השיער לא יקשר הוא יזוז וגם המטפחת שעליו תזוז). ואע"פ שקשרה שיערה ישנן קצת שיערות קצרות שאינן נכנסות בקשר לפי שהקשר מאחור והן קצרות ואינן מגיעות עד אליו. לפעמים שערות אלו הן שיערות קצרות מטבען הצומחות בשולי צמיחת השיער (ובפרט בעורף), לפעמים שיערות אלו ארוכות מטבען אלא שנקרעו בסירוק או נשרו והשיערות שצמחו אחריהן עדיין לא האריכו עד הקשר מאחור².

3. עוד אפשרות, אפילו שיערות ארוכות לפעמים אינן מתכסות על ידי המטפחת. שהרי המטפחת נקשרת סביב בהיקף הראש על גבול צמיחת השיער. וגבול צמיחת השיער משתנה ממקום למקום בראש ומאישה לאישה. יש נשים ששיערות ראשן מתחילות לצמוח קרוב לגבול הפנים במצח או בצדעיים או נמוך על העורף. ואפילו על ידי

¹עד מלחמת העולם הראשונה (תרע"ד, 1914) בכל אירופה הלכו כך כל שכן בארצות האסלאם. זוהי עובדה היסטורית ידועה ומוסכמת. כך רואים בתמונות מהתקופה, בציורים, וכך משמע בהרבה מקומות בספרים הקדושים חלקם הבאתי לקמן בכותרת **מסורת הצניעות**.

²והדרך ששיערות קצרות אלו דווקא אם הן בשולי צמיחת השיער דרכן לבצבץ מהמטפחת אבל שיערות קצרות באמצע הראש נשכבות ומתכסות על ידי השיערות ארוכות השוכבות עליהן.

מטפחת אינן מצליחות לכסות את כולן לגמרי (אא"כ תכסנה אזניהן וגם חלק מפניהן).

לפיכך, הוסיפו על עצמן בנות ישראל מנהג צניעות ללבוש רדיד ברה"ר שהיא מטפחת גדולה היורדת מהראש ומטה סביב לכתפייה קשורה תחת לסנטר ורק פניה גלויות (כמו שרואים אצל הערביות).

התועלת ברדיד הזה שמונע את שלושת החסרונות המצויים במטפחת שמניתי לעיל (לפי הסדר):

1. שקשור תחת לסנטר ולא יחליק כמו שמצוי במטפחת שהיא סביב לראש.

2. ועוד תועלת שאם יצא שיער מהמטפחת הרדיד יכסה אותו.

3. ועוד תועלת שאם המטפחת לא מכסה היטב שיער הראש שבהיקף סביב. הרדיד מכסה את השיער הנשאר.

יש לחקור האם מדת משה אסור לגלות אפילו שיערה אחת משיערות הראש. או שמא אין איסור אלא משיעור מסויים כגון טפח. או שמא התורה הקפידה על הנוי שבשיער ובאופן שמתגלה מעט משיער הראש באופן שאינו מוסיף נוי לאישה אין איסור אפילו לכתחילה. לשיטת רש"י במהדו"ק (שיטמ"ק כתובות עב ע"א) והתרומת הדשן (סימן י) שכתבו בפירוש שבקלתה עדיין רואים מעט משיערות הראש ואעפ"כ אינו אסור בדת משה יש לומר כצד השני או השלישי.

איך שיהיה, בשלושת הסיבות שמניתי אין איסור תורה. בסיבה הראשונה השיער מכוסה אלא שאנו חוששים שיתגלה. בסיבה השנייה והשלישית אע"פ שלא מכסה את כל שערותיה אין כאן איסור תורה מפני שאין בשיערות המגולות שיעור, או מפני שאותן השיערות המתגלות אין בהן נוי שיער.

רדיד זה הוא דת יהודית לכיסוי שיער אישה נשואה. כלומר תוספת צניעות לכיסוי השיער ולא תוספת צניעות לגוף³ שהרי לפי הסוגיא בכתובות הוא רמוז במשנה "יוצאה וראשה פרוע". הוא קבוע ונוהג בכל המקומות ובכל הזמנים כמו שאר דיני דת יהודית. בנוסף רדיד זה חובה רק ברה"ר ולא בביתה שהרי שנינו "יוצאה וראשה פרוע" משמע שכל החיוב הוא דווקא ביציאתה מביתה.

בהלכות אישות פ"ג הי"א כתב הרמב"ם "מקום שדרכן שלא תצא אישה בשוק בכפה שעל ראשה בלבד עד שיהיה עליה רדיד החופה את כל גופה כמו טלית וכו'" עכ"ל. הוא רדיד מסוג אחר, גדול ומכסה את הגוף ועשוי לתוספת צניעות על הגוף. כיוון שבעבר היו לובשות חלוקים רחבים כמו הערביות ולא היתה ניכרת צורת האיברים לכן אינו חובה מעיקר הדין אלא תלוי במנהג המקומות.

³ כמו השאל שלובשות כמה נשים צדקניות בימינו על כתפיהן. לכן מי שמביא מכאן ראיה על חובת לבישת השאל טועה שאינו חובה אלא מנהג צניעות המשתנה ממקום למקום כפי שיבואר לקמן מהרמב"ם בפרק יג הלכה יא. בעבר כמה מקומות היו לובשות רדיד שמכסה מהראש ומטה. רדיד זה היה בו תרתי לטיבותא. שמוסיף כיסוי לראש כפי חובת דת יהודית ושמוסיף כיסוי לגוף.

ואם תאמר כיון שיש ברדיד את כל המעלות האלו מדוע צריך שני כיסויים מטפחת ורדיד. לכאורה מספיק שתלבש רדיד בלבד. תשובה, תועלת הרדיד דווקא בצירוף למטפחת. שדרך הנשים לגדל שיערן. לכן, אם ילבשו רדיד בלבד. אפילו יקשרו את שיערן (יקוקו) לפעמים יצא שיער מלפנים מעל המצח. ולפעמים קשר השיער נפתח בכולו או חלקו ואורך השיער יבצבץ מתחת לרדיד שהיה מגיע עד הכתפיים (וכל שכן אם לכתחילה לא תקשור את השיער). וגם כיון שהרדיד נקשר תחת הסנטר לא תמיד יכסה את השיער מעל המצח (כמו שקורה שאנו מכסים את הראש בטלית רואים את השיער מעל המצח).

אבל בתוספת מטפחת תחת הרדיד ניצולים מכל החששות האלו שהיא כולאת ומצמצמת את השיער שלא יצא על המצח ולא יפתח הקשר. והרדיד עליה מחזיק אותה ומהדקה במקומה על הראש ומוסיף כיסוי בצדדים למקרה שבכל זאת יבצבץ שיער מחוץ למטפחת. בנוסף, כיון שהמטפחת נקשרת מאחור היא מכסה את השיער מעל המצח כראוי. אבל הרדיד שנקשר מלמטה את תמשכנו לפנים לא יכסה את המצח רק יבלוט כמין 'מצחייה' כמו שנעשה שאנחנו מכסים את ראשנו בטלית ועדיין רואים את השיער מעל המצח.

ביאור שמותיהם

מדוע נקראו מטפחת ורדיד. כתב הרב יצחק רצאבי בשו"ע שלו חלק ו קדושה סימן רב הערה ח' וזה לשונו "ומטפחת נלע"ד כי נקראת כן, מלשון (איכה ב, כב) אֲשֶׁר טִפְּחֹתַי וְרִבֵּיתִי, דהיינו חיתולים שמלפפים בהם את התינוקות, וכתרגומו שם דלפיפית בסדינין, כמו כן הוא בגד זה שמלפף ועוטף את השיער" עכ"ל. וכן שם בפסוק כ' עֲלֵלִי טִפְּחִים וגם שם התרגום 'עולמיה רגיגתא דהוּוּ מלפפין בסדינין דמלתיה'. לפי דברי אתי שפיר שהמטפחת קשורה ומלופפת על השיער בחוזק מצמצמת וכולאת אותו שלא יראה.

אבל הרדיד קשור ברפיון ולא בחוזק כמו המטפחת. וגם הוא קשור מלמעלה למטה ועל שם שיורד סביבות הראש נקרא רדיד. וברד"ק שורש רדד פירש "ענין פרישה ורקיעה" ולפי זה יש לומר עוד אופן, שנקרא רדיד על שם שהאישה פורשת אותו על ראשה.

עוד שמות

צעף

הרדיד נקרא גם צעף ככתוב ברבקה (בראשית כד, סה) "וַתִּקַּח הַצְּעִיף וַתִּתְּכָס" ובתרגום ירושלמי "וְנִסְיַבַּת רְדִידָא". ומדוע נקרא צעף ביאר שם בהערה הנזכרת וז"ל "אבל הפשט ממש של תיבת צעף וַתִּקַּח הַצְּעִיף וַתִּתְּכָס, נלע"ד שאולי יש לנו ללמוד מתוך דברי אונקלוס שהשמיט את הצאד"י שבתחילה ותרגמו עיפא, אם כן עניינו כפל, שכן תרגום (שמות כח, טז) רְבוּעַ יְהִיָּה כְּפֹל, עיף. וכן מצינו (זכריה ה, ב) אֲנִי רֹאֶה מְגֵלָה עֹפָה, שפירשו חז"ל כפולה כיעויין בעירובין דף כא. וברבינו חננאל ורש"י שם.

וכפי הנראה שבגד זה היו מתעטפים בו כשהוא כפול לשניים⁴, אי נמי מפני שהוא מתקפל בצדדיו ובקצותיו לפי צורך הלבשה. אי נמי על שם שהוא בא ככיסוי נוסף על גבי המטפחת נמצא שהוא כמו כפול.

וראיה לפירוש זה האחרון מגירסא הנמצאת בתרגום המיוחס ליונתן בן עוזיאל שם יונסיבת רדידא ואתעיפת ביה' (במקום הנוסחא הרגילה ואתעטיפת). ומה שבלשון הקודש נוספה אות צאדיי בתחילת התיבה, נראה שבא להורות שבגד זה משמש בשעת יציאה מן הבית. נמצא שתיבת צעיף, כמו 'צא עיף', ומובנה יציאה בכיסוי נוסף. ובחכמת לשון קדשנו, הדברים כפתור ופרח, ויצף ציף ויוצא פרח" עכ"ל. וכשלמדתי כיצד הערביות קושרות את הרדיד. ראיתי שיש שכופלות אותו בקצותיו ויש שכופלות את כולו. ממש כדברי הרב וכמשמעות הלשון.

קישורים

ובלשון רש"י נקרא הרדיד בשם 'הקישורים'. כגון על הפסוק בשיר השירים ד, א "מִפְּעַד לְצִמְתָּךְ" כתב "לשון דבר המצמצם את השיער שלא יפריח לצאת, וזו היא השבכה והקישורים" ע"כ. השבכה היא המטפחת הראשונה וכמו שיבואר לקמן שיש שהשתמשו בשבכה מחוררת ולא במטפחת שלמה. והקישורים הוא הרדיד שנקשר תחת הסנטר. וכן במסכת שבת דף נט ע"ב כתב רש"י בד"ה נזמי האף וז"ל "אבל נזמי האוזן מותרים לכתחילה דטריחא לה מילתא למישלף ואחווי מפני שאוזניה מכוסות בקישורין" ע"כ.

כפי שאנו רואים בזמננו מטפחת לבד בד"כ אינה מכסה את האוזן. וגם זו שמכסה עדיין אין זה מונע את שליפת העגיל שתלוי על האוזן למטה. אבל הרדיד או בלשון רש"י 'הקישורים' שקשורים תחת הסנטר ועוטפים את הראש והאוזניים הם מקשים על שליפת העגילים.

(שו"ע אורח חיים שג, ט) "לא תצא במחט נקובה, ואם יצאה, חייבת. ושאינה נקובה, אם מעמדת בה קישוריה מותר לצאת בו, ואם אינה מעמדת בה קישוריה, אסור" ושם סעיף, יח "ומ"מ צריך להזהיר לנשים שלא תצאנה אלא במחטים שהן צריכות להעמיד קישוריהן ולא יותר" עד כאן.

עד היום הערביות קושרות את הרדיד בצורות שונות בעזרת מחטים המחברות את הרדיד במקומות שונים או מחברות את הרדיד למטפחת. יש שמשתמשות במחטים פשוטות ויש משתמשות במחטים מקושטות. אבל המטפחת עומדת בפני עצמה בלי מחטים.

⁴ וכן כתב בשכל טוב עה"פ הנזכר וז"ל "ואונקלוס תרגם עיפא, שמרוב דחיקתו הוא נכפל שלא יראה שער ראשה, שכן מתרגם על וכפלת (שמות כו ט), ותעיף" עכ"ל.

שבכה, סבכה

במשנה ובגמרא הוזכר בכמה מקומות כיסוי לשיער מעשה רשת הנקרא שבכה או סבכה⁵. יש לשאול, איך כסו את השיער ברה"ר בבד מעשה רשת ועדיין השיערות נראות. לפי דברי שלבשו שני כיסויים, מיושב. שאותה השבכה הייתה על השיער ומעליה הוסיפו רדיד אטום.

ועדיין יש לשאול אם אין תועלת בשבכה להסתיר את שיער הראש לגמרי מדוע השתמשו בה. לפי דברי מיושב. שברה"ר חובה לצאת בשני כיסויים. האחד לצמצם את השיער מאוזן לאוזן, והשני סביב לראש מלמעלה למטה שרק באופן זה לא יתגלה משיער ראשה. את התועלת שבכיסוי הראשון על השיער השיגו גם בשבכה.

ועדיין יש לשאול מדוע לא השתמשו לכיסוי הראשון במטפחת מבד שלם ומלא. אולי העדיפו רשת זאת על פני בד שלם, מאחר ורשת נושמת יותר ולכן לא מחממת את הראש. ואולי גם נתפסת טוב יותר על השיער וקל לקושרה וגם קל יותר לכבסה. ואולי גם מפני שקל יותר לקושרה לראש בסיכות שנכנסות בקלות דרך הנקבים. ואולי גם מפני טורח אריגת הבד ויקרותו בזמנים ההם גרם שעשו את הכיסוי הראשון מעשה סבכה שעשוי מפחות חוטים ויותר קל לעשותו. וכן משמע בפסחים דף נה ע"א "אבל לא יתחיל בתחילה בארבעה עשר אפילו צלצול קטן, אפילו שבכה קטנה". הביא שתי דוגמאות לבגדים חגורה ושבכה שאריגתם נעשית מהרה.

ואולי אפשר לומר עוד שרצו להתקשט בבית בשיער הנראה דרך הנקבים אבל לא בפריעת ראש גמורה. וכן משמע בפירוש המשנה לרמב"ם מסכת כלים פרק כד משנה טז וז"ל "שבכה, כסוי שנותנות הנשים על ראשיהן והיא רשת שנקביה דקין מאד, ולפיכך נקראה סבכה כדי שייראה השער מתחתיה" עכ"ל

יוצאה וראשה פרוע

(כתובות עב ע"א) מתני'. "ואלו יוצאות שלא בכתובה: העוברת על דת משה ויהודית וכו' ואיזוהי דת יהודית? יוצאה וראשה פרוע". מדוע המשנה קראה לאישה היוצאת במטפחת בלא רדיד 'יוצאה וראשה פרוע' הרי ראשה מכוסה⁶. ומדוע החמירו בה כל כך שתצא בלא כתובה הרי ראשה מכוסה⁷.

⁵ כגון מסכת שבת פרק ט משנה ה, פט"ו מ"ב, כלים פכ"ד מ"ז, שם פכ"ח מ"ט, שם מ"י, נגעים פי"א מ"א, תלמוד בבלי שבת נז ע"ב.

⁶ פשט המשנה וכן משמע ברמב"ם שיוצאת במטפחת נקראת ראשה פרוע. שפרוע פירושו גלוי ויש גלוי מדאורייתא שנראים שערותיה ויש גלוי מדת יהודית במטפחת בלי רדיד. אבל הקושיה השנייה במקומה עומדת.

⁷ (רמב"ם אישות כד) הלכה טז "עוברת על דת משה או על דת יהודית וכן זו שעשת דבר מכוער אין כופין את הבעל להוציא אלא אם רצה לא יוציא, ואף על פי שלא הוציא אין להן כתובה, שהכתובה תקנת חכמים היא כדי שלא תהא קלה בעיניו להוציאה ולא הקפידו אלא על בנות ישראל הצנועות אבל אלו הפרוצות אין להן תקנה זו אלא תהא קלה בעיניו להוציאה" עכ"ל.

נראה לי על שם סופה. שצפו חכמנו שמי שתצא רק במטפחת בלא רדיד סופה שתצא פרועת ראש ממש היא או בנותיה. מפני שבכיסוי אחד אי אפשר להיזהר בגילוי השיער. ומתוך שמתרגלת בגילוי מקצת שיער נקל בעיניה לבסוף לגלות את כולו. ומי שיבדוק כיצד נפרץ עניין הכיסוי ראש במאה שנים האחרונות. יראה שהדבר לא נעשה בבת אחת רק מעט מעט בשלבים כדרכו של יצר הרע שהיום אומר לו עשה כך, ולמחר אומר לו עשה כך (נדה יג ע"ב, שבת קה ע"ב).

עוד אפשר לומר על שם סופה. כמו שנעשה בדורנו שהרבנים טוענים שאי אפשר לכסות את השיער במטפחת כראוי והם צודקים. ומתוך זה העדיפו את הפאה הנכרית שאין לך פרועת ראש גדול מזה.

ביאור הגמרא בכתובות

וזה ביאור הגמרא לפי דברינו (כתובות עב ע"א) "דאורייתא - קלתה שפיר דמי, דת יהודית - אפילו קלתה נמי אסור". כלומר דאורייתא קלתה שמכסה את כל השערות (והוא הדין מטפחת) שפיר דמי, דת יהודית אפילו קלתה (והוא הדין מטפחת) נמי אסור עד שיהיה עליה עוד כיסוי. ואע"פ שבגמרא כתוב קלתה נקט הרמב"ם מטפחת שהוא הציור השכיח.

ובפירוש רש"י "קלתה, סל שיש לו מלמטה בית קיבול להולמו בראשו ובית קיבול מלמעלה לתת בו פלך ופשתן" ע"כ. לפי זה עדיין יש לשאול, מדוע הביאה הגמרא ציור משונה. יותר טוב להביא הציור הפשוט, שיוצאת מביתה במטפחת בלבד שעל ראשה בלי הרדיד.

וחשבתי לומר שני תירוצים שרבותא קמ"ל. לא מבעי יוצאת במטפחת לבד אסור אלא אפילו בקלתה על ראשה נמי אסור. מאחר והיו רגילות לצאת בזמנם לשוק עם קלתה על ראשה על גבי הרדיד, היה מקום לומר שאינה עוברת על דת. שהרי היא נראית כמו נשים אחרות שבשוק. קמ"ל שאעפ"כ עוברת על דת יהודית. או אפשר לומר שלא מבעי יוצאת במטפחת שהוא נוי לה שאסור. אלא אפילו יוצאת בקלתה שאין בה נוי כמו שיהיה אם תניח סיר הפוך על ראשה. ואפשר אף יותר שיש בזה ניוול לה. קמ"ל שאעפ"כ עוברת על דת ואסור. וראה לקמן מש"כ בזה הבאר שבע ומה שקשה לי עליו.

ככל הנשים

כתב הרמב"ם "ואין עליה רדיד ככל הנשים". לדעתי באמרו 'ככל הנשים' כוונתו לבאר כיצד קשור הרדיד הנוסף. ואמר 'ככל הנשים' כמו שהנשים בכל העולם קושרות. שכיסוי ראש המורכב משני כיסויים כמו שתיארתי וכמו שכתב הרמב"ם צורה זו הייתה ידועה ומפורסמת ונהוגה בישראל מעולם עד שנכתבה הגמרא וגם אחרי כן ואפילו פורצת גדר לא הייתה בזה. לכן לא ראו מסדרי התלמוד לבאר לנו דבר פשוט

כזה וגם בזמנו של הרמב"ם עצמו ולכן סתם 'ככל הנשים'. וגם הרבה פוסקים העתיקו אותו ולא ביארו דבריו מסיבה זו שהיה הדבר מפורסם.⁸

אבל בהלכות אישות פרק יג הי"א כתב הרמב"ם "מקום שדרך שלא תצא אישה בשוק בכפה שעל ראשה בלבד עד שיהיה עליה רדיד החופה את כל גופה כמו טלית וכו'" עכ"ל. אין זה רדיד על המטפחת שאנו עסוקים בו אלא רדיד אחר החופה את הגוף כמו שכתב בפירוש. ובזה מובן מדוע כאן ביאר הרמב"ם כיצד נראה הרדיד ובהלכות דת יהודית לא ביאר. כיון שהרדיד החובה מדת יהודית צורתו היתה מפורסמת שבכל המקומות נהגו בו כיון שהוא חובה. אבל הרדיד שבפרק יג אינו חובה ולא בכל המקומות נהגו בו לכן הוצרך לבאר צורתו.

ועדיין קשה קושית הפרישה שהעתיקתי לקמן (עמוד 16) מש"כ הרמב"ם "מקום שדרך שלא תצא אישה בשוק בכפה שעל ראשה בלבד". משמע לכאורה שיש מקומות שיצאו בכיפה בלבד על הראש. אבל למעשה אין לנו ספק כיצד לנהוג מפני שהשו"ע שהעתיק את דברי הרמב"ם האלו להלכה השמיט התיבות 'בכפה שעל ראשה'. וזה לשונו באה"ע סימן עג סעיף א. "ואם באותו מקום אין דרך לצאת אשה לשוק (השמיט) – בכפה שעל ראשה בלבד) עד שיהיה עליה רדיד החופה את כל גופה, נותן לה רדיד הפחות שבכל הרדידין". על כרחך מפני שהוקשה לו הסתירה הזו לכן השמיט בכפה שעל ראשה, לומר שאין הדבר תלוי במנהג המקומות. שבכל מקום חובה לכסות בשני כיסויים כמו שפסק בסימן קטו סעיף ד. ועיין בכותרת ביאור הסתירה ברמב"ם בסוף מה שנראה לי לתרץ הסתירה לכאורה בדעת הרמב"ם.

עוד ראיות

1. הראיה החזקה, שכך הלכו בנות ישראל הכשרות משך אלפי שנים בכל מקום שהיו עד מלחמת העולם הראשונה. דבר זה ידוע ומפורסם בספרי ההיסטוריה בתולדות הלבוש⁹ ובהרבה מקורות תורניים הבאתי מקצתם לקמן בכותרת מסורת הצניעות. במאמר תורת אמך¹⁰ הוכחתי שעל פי התורה צורת הלבוש בה נהגו בנות ישראל מעולם היא המחייבת, ועל המקילים להביא ראיה ברורה.

⁸ דומה למש"כ הרמב"ם על משנה מסכת מנחות פרק ד משנה א וז"ל "אבל דיני הציצית והתפלין והמזוזות וסדר עשייתן והברכות הראויות להן וכן הדינים השייכים לכך והשאלות שנתעוררו בהן אין ממטרת חבורנו לדבר בכך לפי שאנחנו מפרשים והרי המשנה לא קבעה למצות אלו דברים מיוחדים הכוללים את כל משפטיהם כדי שנפרשם, וטעם הדבר לדעתי פרסומן בזמן חבור המשנה, ושהם היו דברים מפורסמים רגילים אצל ההמונים והיחידים לא נעלם ענינם מאף אחד, ולפיכך לא היה מקום לדעתו לדבר בהם, כשם שלא קבע סדר התפלה כלומר נוסחה וסדר מנוי שליח צבור מחמת פרסומו של דבר" עכ"ל

⁹ ראה לדוגמא בספרים המיועדים לילדים חרדים כיצד מציירים הציירים המקצועיים את בנות ישראל בעבר בכיסוי ראש כמו הערביות.

¹⁰ הנמצא בחיבורי אנחנו בגלות אדום

וזה מן הקלות מפרצות שנפרצו בעולם אחרי המלחמה הנזכרת. כל מה שנפרצו הגויות אחרי המלחמה הזו¹¹ למדו מהן היהודיות אפילו החרדים כגון לצאת הנשואות בלי כיסוי ראש בכלל. גילוי השוק על ידי קיצור החצאית עד הברך¹² (ואחרי מלחה"ע השניה גם גילוי הירך – מיני). גרביים שקופות, גרביים בצבע הרגל. בגדים דקים, קלים, שקופים, מיעוט שכבות, חצאית ישרה, איפור, נעלי עקב, שרוולים קצרים שנראה מהם האמה והזרוע מעל המרפק. גילוי הבשר בפתח הצואר.

חילקו את הלבוש לשניים חצאית וחולצה במקום שמלה שלמה. החלו ללבוש דפוס של דדים (חז"י) שמעצב ומבליט אותן. המכנסיים הקטנים שהיו לובשות על הגוף לצניעות שהגיעו עד הברך או מעליה התקטנו עד לצורתם הידועה בזמננו.

הילדות והנערות החלו לצאת בשיער סתור, ההורים לא הקפידו כלל על לבושי בנותיהן והלבישום בשמלה אפילו מעל הברך או מכנסיים¹³.

לכן אין להביא ראיה להיתר ממנהג הצנועות מהדור ההוא והלאה לא לעניין הרדיד ולא לשום פרט מהלכות הצניעות. שלא רק שאינן לבושות כעיקר הדין כפי שיטתי שביארתי והוכחתי בחיבורי **תורת הצניעות**. גם על כללי הצניעות המודרנית שמתפרסמים מזמן לזמן בתקנונים וספרים הן עוברות. על כל הכללים או רובם ומהם הלכות שהן מחמורי חמורות¹⁴.

2. תראה שמאז שזנחו את הרדיד הזה¹⁵ התחילו להשמע טענות חדשות:

א. שפאה מכסה יותר טוב ממטפחת.

ב. שצריך לגלח את שיער הראש כדי להינצל מגילוי שיער.

ג. שגילוי מקצת שיער מותר.

מפני שבאמת במטפחת לבד אין רוב הציבור יכולין להזהר לכסות את כל השיערות. ראה לקמן בהרחבה במאמר **שלושת הטענות החדשות**.

3. צא לרחוב ותראה **שרוב** היהודיות המכסות את ראשן במטפחת או כובע¹⁶ רואים משיערות ראשן משלושת הסיבות שמניתי לעיל¹⁷. לעומת זאת אצל הערביות

¹¹ לא כאלו שסבורים שמתקופת ההשכלה מלפני מאתיים שנה החלה הפריצות. ולא כאלו שכותבים על כמה פרצות 'לאחרונה נפרץ' ואינם יודעים שהם פירצות ישנות מאחרי המלחמה הראשונה. כגון הליכה בגרביים שקופות או בצבע הרגל או חצאית קצרה מעל הברך (בעמידה) שזו האחרונה היא פרצה מלפני חמישים שנה.

¹² אומנות הצילום התפתחה לפחות ששים שנה קודם המלחמה הזו. מעולם לא ראיתי תמונה מאותה תקופה של גויה בוגרת ברה"ר עם שמלה קצרה שנראים שוקיה כמו שיוצאות היום בנות ישראל. **מי שיראה לי תמונה כזו אתן לו מאה שקל על כל תמונה**.

¹³ כל זה מבואר אצלי עם מקורות והוכחות במאמר **סדר השתלשלות הפריצות במאה העשרים**.

¹⁴ כגון כללי אורך החצאית, בגדים צמודים, גרביים שקופות, בצבע הרגל, כללי הפאה ועוד.

¹⁵ מחקירה שעשיתי נודע לי שאחרי מלחה"ע הראשונה זו נעשתה מכת מדינה לצאת בגילוי שיער והצדיקות כיסו במטפחת לבד בלי רדיד (או בפאה) ואפילו בארצות האסלאם ואפילו הישוב הישן בירושלים. אולם יתכן שאפילו קודם לכן בכמה מקומות מקצת מן הראיות לזה הבאתי לקמן במאמר **מסורת הצניעות**.

ההולכות במטפחת ורדיד לא תראה **אפילו אישה אחת** שרואים **אפילו שיערה אחת** משיערות ראשה¹⁸. **וזו ראייה שאין עליה תשובה**. ובפרט לפוסקים שמחמירים כדעת הזוהר שאפילו שיערה אחת לא תראה ממנה ואפילו בבית.

4. אפילו אלו שמכסות כל שיערות ראשן כראוי במטפחת או כובע. כל הזמן תראה אותן נוגעות בכיסוי ראש לבדוק שלא נשמט קצת שזה דבר מצוי ומידי פעם מתקנות את מקומו על ראשן. שתי תקלות יש בזה. האחת מה שביארתי בחיבורי **תורת הצניעות** שאינו צנוע לנגוע ולתקן את לבושה לעיני אחרים. השנייה, שאם הכיסוי צריך תיקון והשגחה תמידית סימן שהוא עומד על גבול האיסור. והרעות בעמידה על גבול האיסור ביארתי שם במאמר **התקלות בלבוש המודרני/על גבול האיסור**. אבל הערביות ההולכות ברדיד אינן נוגעות ולא מתקנות את כיסוי השיער שהרדיד והמטפחת יחדיו תפוסים ומכסים היטב ואין חשש שישמטו.

5. הזוהר בפרשת נשא שהוא המקור לחומרא שלא תראה אפילו שיערה אחת משיער האישה כותב "ודא הוא חד מאינון צניעותא דביתא" (פרשת נשא). דקדק בלשונו, אינו אומר חד מאינון צניעותא דאתתא, אלא דביתא. משמע שבשוק לא היה מצוי גילוי אפילו שיערה אחת. מפני הרדיד כדברי ולא הוצרך לדבר מזה. אלא לחדש שאפילו בבית שאין חובה ללבוש רדיד בכל זאת תקפיד על כך וזה כוונתו צניעותא דביתא.

6. בספר כתר הצניעות כותב בעמוד צ הלכה יא שהמנהג לשים שתי מטפחות הוא על פי הרמב"ם והשו"ע שמכוסה במטפחת בלי רדיד אסור מדת יהודית. ומדבריו משמע שאין חילוק בצורת שני הכיסויים ובאופן קשירתם רק שיהיו שני כיסויים. ואם כן תמוה מה התועלת בעוד כיסוי אם הכיסוי הראשון מכסה כראוי את השיער¹⁹. ועוד קשה למה הראשון נקרא מטפחת והשני רדיד. וביותר קשה לאלו

¹⁶ וגם אינן מגלחות את ראשן. ואע"פ שאלו שמגלחות שיערן ניצלות מהסיבה הראשונה והשנייה. שאין להם שיער ארוך שיבצבץ וגם שעל גבי שיער קצוץ הכיסוי נתפס יותר טוב משיער ארוך ומשוך לאחור שהמטפחת מחליקה על גביו. בכל זאת אין להביא מזה ראייה לעודד גילוח השיער כמו שביארתי בחיבורי **אישות ע"פ התורה** מאמר **גילוח שיער הראש**. ויש לדעת שהסיבה השלישית קיימת אפילו בנשים המגלחות שיערן שרואים אצלם את שורשי השיערות הקצוצות.

¹⁷ יש לדעת שבדיקה זו לא תיעשה בצורה חד פעמית. אם בפעם אחת שראינו אותה לא ראינו משיערות ראשה אין מכאן ראייה. יש לבדוק כל אישה ואישה בכל הזמן שלבשה בחייה מטפחת או כובע ולבדוק אם קרה ונראו שיערות ראשה, מקדימה, מאחור ובצדדים. אם נעשה בדיקה כזו אינני יודע אם יש אישה אחת שתעבור אותה בשלום. ולא פעם או פעמיים אלא אין ספור פעמים. וגם הגילוי לא היה לזמן קצר אלא משך זמן ארוך.

¹⁸ ספרה לי אישה שבקשה מצעירה ערביה שהכירה, ללמד אותה כיצד לקשור את החיג'אב. אותה ערביה הלכה איתה לחדר צדדי סגרה אותו ופתחה את קישורי החיג'אב. התגלה ששיערה ארוך עד המותניים ובכל זאת לא נראה ממנו אפילו שיערה אחת קודם לכן.

¹⁹ ואין תועלת בכיסוי נוסף למנוע החלקה של המטפחות שהרי השני תפוס על הראשון ואם הראשון יחליק גם השני יחליק.

שכופלים את המטפחת כדי לכסות את השיער בשתי שכבות בד וחושבים שבוה יוצאים ידי חובת שני כיסויים.

7. בעבר שלא היתה עגלת תינוק וגם לא יכלו להשתמש בעגלה שלא היו הדרכים סלולות היו הנשים נושאות את בניהן על כתיפיהן כמו שכתוב בכמה מקומות בנה מורכב על כתפה כגון מסכת יבמות דף ק ע"ב מסכת קידושין דף פ ע"א "ותינוק מורכב לה על כתיפה" ועוד. או על גבן (כמו שרואים אצל האתיופיות היום). לפי צורת הכיסוי ראש של דורנו בקלות הפעוט יכול למשוך את המטפחת ויתגלה השיער. אבל על ידי רדיד שקשור תחת לסנטר הכיסוי אחוז היטב ולא ישמט – זו ראייה שכך הייתה המציאות ולא שכך חובה ללבוש.

8. במסכת ברכות דף כד ע"א כתב הרשב"א "והא דאמר רב יצחק טפח באישה ערוה ואוקימנא באשתו ובק"ש פירש הראב"ד ז"ל דאפשר דווקא ממקום צנוע שבה ועלה קאתי רב חסדא למימר דשוק באישה מקום צנוע וערוה הוא ואפילו לגבי בעלה אע"פ שאינו מקום צנוע באיש, אבל פניה ידיה ורגליה וקול דיבורה שאינו זמר ושערה מחוץ לצמתה שאינו מתכסה²⁰ אין חוששין להם מפני שהוא רגיל בהן ולא טריד" עכ"ל. דברים אלו נפסקו להלכה בשו"ע או"ח סימן עה סעיף ב ברמ"א. החתם סופר באו"ח תשובה לו' כתב שכל ההיתר לומר ק"ש כנגד שיערות היוצאות חוץ לצמתה הוא לבעל בלבד שרגיל בהן ולא טריד ולא לאנשים אחרים וכן כתב בשו"ת צמח צדק אבהע"ז סימן קלט אות ב'. לפי דברי שברשות הרבים היתה לובשת רדיד ולא היו נראים בה אפילו מעט שיערות הדבר מובן שרק בביתה שהיתה לובשת מטפחת בלבד היה מצוי שיראו חלק מהשיערות. וכן מסתבר, שאם נאמר שגם ברשות הרבים עדיין היו נראות חלק משיערות הראש. אם כן מה התועלת בכיסוי שהוסיפו מדת יהודית. על כרחך שאת אותן השיערות רצו לכסות ולכן הוסיפו ללבוש רדיד ברשות הרבים.

ועיין במשנ"ב ובביאור הלכה על הסעיף הנזכר שפסק כדעת האליה רבה שמותר לקרוא ק"ש כנגד שיערות היוצאות חוץ לצמתה אפילו של אישה אחרת. אבל לעניין החובה ללבוש רדיד ברה"ר גם הוא מודה וזה לשונו שם בביאור הלכה "וכל זה לענין חצרה וחדרה אבל לילך בשוק וחצר של רבים לכו"ע אף אם תלך במטפחת לבד לכסות שערה מיקרי עוברת על דת יהודית עד שתלך ברדיד מלמעלה ככל הנשים כן מבואר שם בסי' קט"ו" עכ"ל.

ושם בס"ק י"ד העתיק את לשון הזוהר בקיצור והביא את דברי המג"א שאפילו בביתה ראוי לנהוג כדעת הזוהר שלא תראה אפילו שיערה אחת משיערות ראשה.

9. לספרדיות יש התנצלות איך לובשות את סוגי המטפחות המצויות אצלנו שמונחות על גבול השיער שגם אם הכיסוי יחליק ויתגלה השיער או שיבצבץ מתוך הכיסוי

²⁰ יש להעיר שאמר אינו מתכסה ולא אמר אינה מכסה. משמע שאינה מגלה מעט משיערה ברצון אלא שמכסה כל מה שיכולה ובכל זאת נשאר מעט שאינו מתכסה. והטעם כמו שכתבתי בסיבה השניה והשלישית מדוע במטפחת לבד קשה להיזהר מגילוי שיער.

שמקרים אלו מצויים לרוב. הן סומכות על הפסק של הגר"ע יוסף זצ"ל שמתיר לספרדיות לגלות מעט מן השיער אפילו לכתחילה²¹. אבל האשכנזיות שהפוסקים האשכנזים אוסרים בתוקף בלי הוראת היתר. יש לתמוה איך מניחות את הכיסוי על גבול השיער שמצוי ששיערן מתגלה באופנים שהבאתי.

תועלות נוספות לצניעות שיש ברדיד

כפי שכתבתי עיקר מטרת הרדיד למנוע גילוי שיער. אבל מלבד זה יש בו תועלות נוספות לצניעות. במאמר **כיסוי הפנים באישה** הנמצא בחיבורי **תורת הצניעות** כתבתי שלא נהגו לכסות את הפנים מהסיבות שמניתי שם. אבל מלבד הפנים כיסו כל מקום שיכלו לכסותו וכן אנו רואים שהרדיד מכסה את הצוואר מסביב שאין הכרח לגלותו. אבל מאז שנשאו הנשים רדידס מעליהם **עבירה גוררת עבירה** והחלו:

1. **להתנאות ולהתקשט בצווארן**. וכן משמע בשיר השירים שהרדיד מכסה את הצוואר ככתוב "רְפָדוּנִי בְּתַפּוּחִים" (ב,ה) ותרגם יונתן "והבו רדידין על צוארי" מכאן שהרדיד מכסה את הצוואר.

וכתב הרמב"ן (בראשית פרק לח פסוק טו) שמנהג הזונות לגלות צווארן, מכאן שצריך לכסותו וז"ל "כי דרך הזונה לשבת בפתח עינים מעולפת הצעיף, מכסה קצת השער וקצת הפנים, ומשקרת בעינים ושפתים ומגלה הגרון והצואר". וכן כתב האלשיך עה"פ בישעיהו ג, טז וַתִּלְכְּנָה נְטוּיוֹת גְרוֹן "להראות לובן ושטח גרונם".

2. **ומתקשטות במראה כל הפנים**. אבל ברדיד מקצת הפנים מכוסה בצדדים. וכן משמע במסכת עירובין דף ק ע"ב שאמרו שחיה נתקללה עשר קללות ומהן "עטופה כאבל". ופירש רש"י "עטופה כאבל - בושה לצאת בראשה פרוע". יש להעיר שצורת הכיסוי הנהוגה בזמננו איננה כעטיפת האבל. אלא מאוזן לאוזן בלבד לכסות השיער. ואילו עטיפת האבל מכסה גם את הפנים כמו שנעשה כשאנו פורסים הטלית על ראשנו בשעת התפילה.

לשיטתי מיושב, שבעבר הנשים היו מכסות ראשן ברדיד שהוא כעטיפת האבל שמכסה גם חלק מהפנים בצדדים. והיה בושה להן לצאת בכיסוי ראש על שערותיהן בלבד. ודבר זה נהגו בו לא רק היהודיות. גם הגויות היו מתכסות כך בצאתן לרה"ר אבל רק במטפחת אחת קשורה תחת הסנטר²². וכן כתב החיד"א באבות דרבי נתן פ"א ד"ה עטופה כאבל וז"ל "עטופה דהיינו כיסוי הראש וקצת

²¹ לשיטתי אין לסמוך על זה להלכה שהמהר"ם לא התיר אלא לאישה בביתה כדלקמן במאמר **שלושת הטענות החדשות** כותרת משנה **תשובת מהר"ם אלשקר**. לפ"ז הטענות שלי נכונות בין לאשכנזים ובין לספרדים

²² עד היום אני רואה זקנות רוסיות מתכסות בצורה זו. וראה לקמן בעמוד 14 מש"כ המהר"ם חאגיז. וכן ברש"י סנהדרין דף נח ע"ב ד"ה משתפרע ראשה בשוק וז"ל "שהיו רגילות אף הנכריות הנשואות שלא לצאת בראש פרוע" ע"כ.

הפנים". ברדיד חלק מהפנים בצדדים ובמצח מכוסה. במטפחת היותר צנועה שבדורנו, כל הפנים גלויות.

3. **מכסה את המצח.** הרדיד מכסה את המצח שאין הכרח לגלותו. וכן מפורש שדרך בעבר לכסות המצח כדאיתא בפסיקתא זוטרתא עה"פ "אָל מוּל פְּנֵי הָאֵהָל" (שמות כו, ט) וז"ל "מפאת קדימה שמתחלת הפתח היה משים את היריעה באמצעותה, ושתי האמות היה לפתח כמו רדיד על המצח" עכ"ל. מכאן שהרדיד מכסה את המצח כמו שרואים אצל הערביות בולט כ'מצחייה' או הדוק על המצח.

4. **פתח הצוואר.** עוד יתרון יש לרדיד שדרכו ליפול על הכתפיים סביב ובזה מונע גילוי הבשר דרך פתח הצוואר שבחולצה שמצוי הרבה בזמננו. ומעת שזנחו את צורת הכיסוי הזו **עבירה גוררת עבירה** והחלו לפרוץ בגילויי הבשר מתחת וסביב לצוואר. היום אין אישה שלא נכשלה או נכשלת בזה. ואפילו אצל נשים היוצאות בשאל על הכתפיים ראיתי את התקלה הזו.

5. **תכשיטים.** על ידי הרדיד לא יכלו להתקשט בעגילים ושרשראות ברה"ר שלא היו רואים אותן שהרדיד כיסה אותן. ומעת שזנחו אותו מלבד שמתנאות בגילוי בשר שאין הכרח לגלותו. **עבירה גוררת עבירה** והוסיפו להתקשט באלו התכשיטים. וכן משמע במסכת שבת דף נז ע"א "במה אשה יוצאה ובמה אינה יוצאה? לא תצא אשה וכו' ולא בנזמים". ושם בדף נט ע"ב פירשו באיזה נזמים לא תצא, "נזמים - נזמי האף". ופירש רש"י "אבל נזמי האוזן יוצאים בהם דטריחא לה מילתא למשלף ואתווי מפני שאוזניה מכוסות בקישורים". מכאן שאם הייתה עונדת תכשיטים כנזמי האוזן לא היו רואים אותם ברה"ר מפני הקישורים רק בביתה שהייתה מסירה את הרדיד. במטפחות של זמננו רואים את העגילים.

6. **בזמן השינה.** הרדיד שקשור תחת הסנטר אחוז היטב ואינו מחליק אפילו בשינה. מסתבר, שבזמן נדתה לבשה האישה את הרדיד גם בביתה בשנתה כדי שלא יראה אותה בעלה בגילוי שיער. אבל אצלנו אפילו האישה מכסה ראשה במטפחת היא מחליקה בשנתה ויש בזה מכשול לבעל בעת איסורם ולכל בני הבית תמיד.

7. **תוספת כיסוי לדדים.** הרדיד שנופל מהראש על הכתפיים סביב מטשטש את בליטת הדדים מלמעלה ומהצדדין ואם הוא ארוך אף את בליטתם מלמטה. דבר זה מוכרח, שקשה להסתיר את צורת הדדים כראוי בסגנון החולצות (ומה שמתחת) של זמננו. ואפילו בגד רחב אינו יכול להצניע את בליטת הדדים מלמעלה, ואילו הרדיד מסתיר.

8. **מניעת הקישוט במקום מצוה.** אני משער שגברים חרדים רבים היו רוצים שנשותיהן תתקשטנה בשיער בלונדיני (או צבע אחר) למענם כמו שעושות החילוניות על ידי צביעה או חימצון. היום אינן עושות כן כיון שהשיער נראה בחלקו ובושה להן שיוודע. והיום הרבה חרדיות עושות בהיפך שמתקשטות בפאה בלונדינית בצאתן לרה"ר לעיני זרים. ובביתן מתנוולות באיזה סמרטוט על הראש לעיני בעליהן.

שיטות אחרות

ב"ח והתשובה מאהבה

ב"ח אבן העזר סימן קטו "מדברי הרמב"ם נראה דפירש קלתה היא מטפחת שיש בה נקבים כנקבי הסל כמו הסבכות ואפילו הכי כיון שאין עליה רדיד פירוש צעיף ככל הנשים תצא בלא כתובה" עכ"ל.

וכמוהו כתב בשו"ת תשובה מאהבה חלק א סימן מח וז"ל "מטפחת שנקט הרמב"ם היא נמי מעשה רשת כמו סל ומטפחת וקלתה אחת היא שאינם מכסים כל הראש והשערות נראות מתחתיהן" ושם לגלג על טענת הבאר שבע שצריך שני כיסויים בטענה שאין בזה טעם (קרא לזה 'סברות כרסיות' עיי"ש) ומכח זה פסק שאם הראשון מכסה כראוי אין צורך בעוד כיסוי.

אמת שיש מי שפירש כך כמו רש"י במהדו"ק שהביא בשיטה מקובצת שם בכתובות וכן תרומת הדשן סימן י'. אבל בדעת הרמב"ם והשו"ע שפסק אותו לא יתכן לפרש כך אלא אפילו הראשון מכסה הכל בעינין עוד כיסוי ואלו ראיותי:

1. לפי דבריהם תמוה, אם החיסרון במטפחת שהיא מנוקבת ונראים שיערות דרכה. מדוע כתב הרמב"ם 'ואין עליה רדיד'. שיאמר ואין עליה מטפחת או כיסוי שלם שאינם מנוקבים וכיוצא באלו הלשונות. ולפי פירושם העיקר חסר מן הספר.

2. ועוד קשה שבפירוש כתב הרמב"ם מטפחת ולא שבכה ולא קלתה. ומוכח שאפילו שהראשונה שלמה ומכסה הכל עדיין אינו מספיק. שמטפחת זו שהזכיר אי אפשר לפרש שהיא שבכה כמו שהם טוענים. שהרי בהלכות טומאת צרעת פ"ג ה"ו מזכיר שבכה ובסמוך לה מטפחות "כגון קלע של ספינה והפרוכת ושביס של שבכה ומטפחות". משמע להדיא שהם שני דברים שונים.

ובשלושה מקומות אחרים מזכיר שבכה לבד (הלכות כלאיים פ"ח ה"א, טומאת מת פ"ד ה"ד, הלכות כלים פכ"ב הכ"ד). ויש מקומות שמזכיר בהם מטפחת בלבד (הלכות תפילה ונשיאת כפיים פ"א ה"ד, הלכות תפילין מזוזה וספר תורה פ"י ה"ג ופרק ד הכ"ג, הלכות שביתת יום טוב פ"ז הכ"א, שביתת העשור פ"ג ה"ה, הלכות שוטה פ"ג ה"ה)

מכאן שכאשר כתב הרמב"ם מטפחת כוונתו לבד שלם, וכאשר כתב שבכה כוונתו למעשה רשת. וידועה לשונו הזהב של הרמב"ם וכמה לשונו מדוקדקת. והגאון בית מאיר כתב²³ שהוא מעדיף ללמוד מסתימת הראשונים יותר מפירושם של אחרונים

3. בשיטה מקובצת הביא פירוש רש"י במהדו"ק שפירש שבקלתה היו נקבים ומשמע שזה החיסרון שבה שרואים את השיער מבין הנסרים. מה שהשמיט זאת במהדורא

²³ בתשובה לבעל חכמת אדם (הובאה בס' חכמת אדם בבינת אדם שער הקבוע סימן ז) "ודע אהובי שכבר כתבתי בספרי כמה פעמים שנוח לי יותר ללמוד מסתימת הראשונים מפירושן של אחרונים" עכ"ל.

- בתרא שלפנינו אומר דרשני. לדעתי מפני שחזר בו וסובר שבאמת הקלתה היתה אטומה בלי נקבים וסובר כדעת הרמב"ם שהחיסרון בזה הוא בכיסוי אחד שלעולם לא יוכל לכסות כראוי כפי שביארתי.
4. עוד קשה עליהם מש"כ הרמב"ם "אף על פי ששערה מכוסה במטפחת". ולפי דבריהם לא כל שיערה מכוסה.
5. לעניין קושיתו של התשובה מאהבה מהיכן המציא הרמב"ם דין שלא כתוב בגמרא. יש להקשות גם עליו גופא היכן כתוב בגמרא שהקלתה מנוקבת או שאינה מכסה כל השיער. על כרחך שגמרא זו סתומה וצריכה ביאור.
- יתרה מזו שבכמה מקומות כתבו הראשונים שבזמנם האישה הייתה מניחה מחטין בתוך קלתה מזה מוכח שהייתה קלועה בצפיפות בלי נקבים דאי לאו הכי היו נופלות. כגון רש"י בגיטין עז ע"א "קלתה - סל שהנשים נותנות לתוכו מחטין וצנוריות". בבא מציעא ט ע"ב "קלתה - סל שעל ראשה, שנותנת בה כלי מלאכתה וטווי שלה". רשב"ם מסכת בבא בתרא פה ע"ב "קלתה - סל שהנשים נותנות לתוכו מחטין וצנוריות". הר"ן במסכת גיטין על הרי"ף דף לט ע"ב "קלתה. סל שהנשים נותנין לתוכה מחטין וצנורות" ורבים כמוהם.
6. לעניין קושיתו מדוע צריך שני כיסויים כבר ביארתי שאי אפשר להיזהר בכיסוי השיער אלא באופן זה.
7. ועוד קשה לי איך כל הראשונים והאחרונים שהעתיקו דברי הרמב"ם כלשונם שתקו מלבארו כדעת הב"ח והתשובה מאהבה שדבריהם מחודשים ויש בהם נפק"מ גדולה לדינא. ואיך מפרשי המשנה שהעתיקו לשון הרמב"ם שתקו מזה. ובפרט על הנושאי כלים של הרמב"ם והשו"ע יפלא איך שתקו מלבאר עניין זה. על כרחך דלא סבירא להו האי חידושא ולמדו הרמב"ם כפשוטו דבעינן שני כיסויים. **וקושיא זו קשה גם על השיטות האחרות שאביא לקמן.**
8. רבים אומרים לי בסגנון אחד שהעולם שיוצאים בכיסוי אחד סומכים על הב"ח והתשובה מאהבה. ואני תמיה עליהם שהרי אותם פוסקים אמרו בפירוש שבכיסוי שאינו מכסה את כל השיער לא סגי. ואנו רואים בחוש שהכיסויי ראש הנהוגים בזמננו לא מכסים את כל השיער משלושת הסיבות שמניתי לעיל. נמצא שאפילו ידי חובת הב"ח והתשובה מאהבה לא יצאו.

פרישה

כתב הטור באבן העזר סימן קטו "ואיזו היא דת יהודית יוצאת וראשה פרוע אפי' אין פרוע לגמרי אלא קלתה בראשה כיון שאינה מכוסה בצעיף תצא כתב הרמב"ם אף על פי שמכוסה במטפחת כיון שאין עליה רדיד ככל הנשים תצא בלא כתובה" עכ"ל ועל זה כתב הפרישה בסק"י "רדיד - החופה את כל גופה כמו טלית וכמ"ש לעיל סימן ע"ג: ככל הנשים - ר"ל שדרך בכך באותו מקום אבל אין ר"ל ככל הנשים שבעולם דהא כתב לעיל סימן ע"ג במקום שדרך הנשים שלא לצאת בכיפה שעל ראשה לבד עד

- שיהיה עליה רדיד משמע שאין בכל מקום נוהגין לצאת ברדיד או י"ל שיש חילוק בין כיפה למטפחת כשכיפה בראשה אז אין נוהגין בכל המקומות ברדיד אבל כשאין כיפה בראשה אלא מטפחת בעלמא בכל המקומות אין נוהגין לצאת כך בלא רדיד" עכ"ל.
1. לא מצאתי לא בראשונים ולא באחרונים מי שראה סתירה בדברי הרמב"ם ולא מי שתירץ כדברי הפרישה.
 2. לפי דעתו שהרדיד בהלכות כתובה הוא אותו רדיד שבהלכות דת יהודית. תמוה, שבמשנה "יוצאה וראשה פרוע" וכן בגמרא משמע שכל הנידון על הראש ואיך יצא מזה חובה לכסות ב"רדיד החופה את כל גופה כמו טלית".
 3. "ככל הנשים" משמע בכל העולם. ואם כדבריו בתירוץ הראשון היה לרמב"ם לכתוב "כנשי מקומה".
 4. לפי פירושו הראשון יוצא שדברים שמנתה המשנה שאסורים משום דת יהודית (כתובות עב ע"א) כגון "יוצאה וראשה פרוע, וטווה בשוק, ומדברת עם כל אדם". כל אלו משתנים ממקום למקום ומזמן לזמן להיתר ולאיסור. דבר זה אינו נכון וחלילה לאמרו.
 5. איפה רמוז במשנה או בגמרא שדינים אלו תלויים במנהג המקום.
 6. איך יתכן שאותה אישה באותו הלבוש. במקום אחד תחשב כשרה וצדקת ובמקום אחר רשעה, מצוה לגרשה ותצא בלא כתובה.
 7. לפי פירושו השני יש לשאול מה החילוק בין כיפה למטפחת כלומר מה החילוק במראה תארם.
 8. וגם אם יש חילוק היכן רמוז במשנה או בגמרא שבמטפחת צריך להוסיף רדיד משום דת יהודית ובכיפה אין צורך.

מהר"ם חאגיז

מהר"ם חאגיז בספרו אלה המצוות סימן רס"ב כתב "כל ימי לא הייתי יודע מה טעם אמרו דכל זמן שאין עליה רדיד ככל הנשים אף על פי ששערה מכוסה במטפחת היא נקראת עוברת על דת יהודית"²⁴, וקנסא קנסוה שתצא שלא בכתובה וכו', ומצאתי טעם לדבר, דהואיל שבין האומות היה נהוג צניעות כסוי הראש אם לא ברדיד אלא במטפחת, א"כ בנות ישראל החמירו על עצמן דוקא במכסה קבוע, ברדיד ולא במטפחת שהוא עראי וכגלוי דמי" עכ"ל.

כפי שביארתי, טעם זה אינו הטעם לדת יהודית בתוספת הרדיד לראש. בנות ישראל לא מדדו את צניעותן ביחס לאומות הטמאות והפרוצות. בנות ישראל ידעו שבמטפחת לבד קשה להיזהר שלא יתגלו משיערות הראש²⁵ לכן הוסיפו רדיד. גם שאר הדברים

²⁴ מכאן שהבין כפשוטו שהמטפחת מכסה את כל השיער כדברי.

²⁵ וכמו שרמז לזה המהר"ם עצמו כשאמר "במטפחת שהוא עראי".

שנהגו משום דת יהודית לא נעשו כדי להיות בנות ישראל יתרות בצניעותן על הגויות. אלא כלל הדבר שדת יהודית היא מנהגי צניעות שנהגו בנות ישראל שלא תצא מהם תקלה אפילו במקום שאין בזה איסור תורה כגון בשוגג ובלי כוונה. ובחיבורי **תורת הצניעות** ביארתי יותר.

וממש"כ 'היה נהוג' משמע שאפילו שבדורו השתנה המנהג והגויות יוצאות פרועות ראש. לדין אין נפק"מ ודת יהודית במקומה עומדת שחייב לצאת בשני כיסויים. אבל הגר"מ שטרנבוך בחיבורו 'דת והלכה' סמך על החידוש הזה לקולא לומר שבדורנו שהגויות לא מכסות כלל מספיק שאנו מכסים בכיסוי אחד. ועוד תמוה לי מדוע יליף מקלקלתא להשוות את בנות ישראל ביחס לאירופיות הפרוצות²⁶ ולא יליף מתקנתא להשוותם ביחס למאות מליוני ערביות צנועות שמכסות אפילו בשני כיסויים²⁷. ואמרו רבותינו בסנהדרין דף לט ע"ב "רבי יהושע בן לוי רמי: כתיב (יחזקאל ה, ז) וּכְמִשְׁפְּטֵי הַגּוֹיִם אֲשֶׁר סְבִיבוֹתֵיכֶם לֹא עֲשִׂיתֶם וּכְמִשְׁפְּטֵי הַגּוֹיִם אֲשֶׁר סְבִיבוֹתֵיכֶם עֲשִׂיתֶם - כמתוקנין שבהם לא עשיתם, כמקולקלין שבהם עשיתם" עד כאן.

וכאן אין מדובר בתרבות רחוקה שאיננו מכירים אורחותיהם אלא כזעקת הנביא "גוים אֲשֶׁר סְבִיבוֹתֵיכֶם". גויים שאתם רואים בעיניכם כאן בארץ ישראל וסביב לה ובזה הקטרוג עלינו גדול יותר²⁸.

באר שבע סימן יח

"ועל הרמב"ם גופיה איכא למידק למה כתב מטפחת במקום קלתא הנזכר בגמרא שפירושו סל. ונ"ל דהרמב"ם בא לאשמועין חידוש זה דלא מיבעיא דלא סגי בקלתא לחוד שאינו מכסה לגמרי השערות שהרי הוא חלול בכמה מקומות לפי שאינן קלועין יפה כמו שכתב בהדיא בעל תרומת הדשן בסימן י' אלא אף על פי שמכוסה במטפחת שהוא מכסה לגמרי השערות אפ"ה לא סגי.

וכבר אפשר לומר דמטפחת דקאמר הרמב"ם ר"ל דעביד ביחוד לכסוי השער ובא הרמב"ם לאשמועין חידוש זה דלא מבעי' דלא סגי בקלתא לחוד שיש בו תרתי לגריעותא חדא דלא עביד ביחוד לכסוי השיער אלא לתת בו פלך ופשתן כדפרש"י בפי'

²⁶ שיוצאות ערומות כמו בדור המבול וגם מעשיהם כמעשי דור המבול ואולי גרוע מהם כמוכח בחיבורי **אנחנו בגלות אדום** בפרק **שובו של דור המבול**.

²⁷ ויש עוד תרבויות שהנשים הנשואות מכסות לפחות בכיסוי אחד כגון ההודים וגם הם מונים מאות מליונים.

²⁸ וביותר יש להתפלא שהרי באותה עת שנכתב החיבור הנזכר שנת תש"ל היה שנים מעטות אחרי מלחמת ששת הימים (תשכ"ז). ואז נכבשו שטחים רבים מיושבים במאות אלפי ערבים. כגון מזרח ירושלים, יהודה ושומרון, עזה, רמת הגולן, חצי האי סיני. ואחרי המלחמה הנזכרת נפל פחד היהודים עליהם והיו רבים הולכים לטייל במקומותיהם ולקנות מהם סחורה בזול וראו בעינים את צניעות נשותיהם. ואיך יתכן להשוות ולמדוד את צניעות בנות ישראל כאן בארץ ישראל ביחס לאירופיות והאמריקאיות הנמצאות במדינת הים ומרוחקות אלפי קילומטרים ולא ביחס לערביות הנמצאות כאן בכל הארץ.

המדיר ועוד שאינו כיסוי מעליא מחמת שהוא מלא נקבים חלולים ואינו יכול לכסות לגמרי השערות אלא אף על פי שמכוסה במטפחת דעביד ביחוד לכסוי השיער וגם הוא כסוי מעליא שהוא מכסה לגמרי השערות אפי"ה לא סגי משום דשני כסויים גמורים בעינן ודעבידי ביחוד לכסוי השיער כמטפחת או שבכה והדומה לה ועל המטפחת רדיד משום דזהו מנהג יהדות שנהגו בנות ישראל ולא דוקא נקט הגמרא קלתא" עכ"ל. לפי שיטתו יש במטפחת יותר חידוש לומר שעוברת על דת יהודית מבקלתה. ועל זה קשה לי איך לקחה הגמרא ציור משונה שיוצאת בקלתה לחוד וגם יותר היה ראוי להביא הציור המחודש שיוצאת במטפחת שהיא אטומה וגם עבידא ביחוד לכיסוי השיער ואעפ"כ לא סגי. ועוד קשה לפי דבריו מנין לרמב"ם שאפילו במטפחת לחוד עוברת על דת יהודית. לכן פירשתי לעיל להיפך, שבקלתה יש יותר חידוש לומר שעוברת על דת יהודית. וגם מה שכתב שצריך כיסוי דעביד ביחוד לכיסוי השיער ולא ביאר מדוע. וכתב שצריך שני כסויים ולא ביאר מדוע ובזה נתן מקום לתשובה מאהבה לתפוס אותו.

שלושת הטענות החדשות

יתרון הפאה על המטפחת

הטוען הקדום ביותר לטענה זו מצאתי בספר דינים והנהגות מהחזו"א חלק שני פרק ח סעיף ט וז"ל "על פאה נכרית שמענו שאמר פעם שלפעמים יש בזה גם יתרון על מטפחת שמכסה יותר טוב אל כל השיער" ע"כ. אבל לדעתי טענה זו התפשטה על פי הגר"מ שטרנבוך בחיבורו דת והלכה שיצא בשנת תש"ל כתשובה לדברי הרב עובדיה שאסר פאה נכרית. ושם כתב כדברי שמי שמכסה במטפחת צריכה גם רדיד וז"ל במבוא:

"ונביא כאן בקיצור תוכן הספר: א) שערות נשים: הנה לפני כמה חודשים פורסם מהגאון רבי עובדיה יוסף שליט"א (מח"ס יביע אומר) בקונטרס מיוחד ובעתונים וכן בספרו שפאה נכרית אסורה מדינא, וכמעט כל בית ישראל עוברין ח"ו באסור, ועתונים שמפרסמים על זה מודעות מכשילין הרבים, ובמח"כ מטיל בכך מום בקדשים על רובא דרובא של בית ישראל.

אמנם אם אין בדבריו אלא חומרא תע"ב, אבל בעו"ה אלו הצעירות שמסירות הפאה הנכרית לובשות מטפחת שאינה מכסה כל שערות הראש ממש, והבאנו שבזה האסור לכ"ע אלף פעמים חמור טפי מאסור פאה נכרית, וכן בלאו הכי לרוב הפוסקים שצריך מטפחת דוקא, כוונתם שצריך שני כסויים מטפחת עם רדיד, שלא יתראה כלל משערות ראשן וכמבואר ברמב"ם וש"ע, וזהו מנהג עתיק גם אצל ספרדים, וא"כ מצוי שבמטפחת לבד אין כאן תקון רק פירצה ח"ו" עכ"ל.

ושם בגוף הסימן "לפני שנבאר גדרי איסור פריעת הראש באשה, נקדים מקור האי הלכה, ויסודו משנה מפורשת בכתובות (עב). דאיתא "ואלו יוצאות שלא בכתובה העוברת על דת משה ויהודית וכו' ואיזהו דת יהודית יוצאה וראשה פרוע", ובגמרא

שם "ראשה פרוע דאורייתא היא, דכתיב ופרע את ראש האשה, ותנא דבי רבי ישמעאל אזהרה לבנות ישראל שלא יצאו בפרוע ראש, דאורייתא קלתה שפיר דמי, דת יהודית אפילו קלתה נמי אסור" ע"ש.

וכן פוסק הרמב"ם בפרק כ"ד דאישות (הלכה יא) "ואלו הן הדברים שאם עשתה אחת מהן עברה על דת משה, יוצאה בשוק ושער ראשה גלוי", ובהלכה י"ב "ואיזו דת יהודית הוא מנהג הצניעות שנהגו בנות ישראל, ואלו הן הדברים שאם עשתה אחת מהן עברה על דת יהודית, יוצאה לשוק או למבוי מפולש וראשה פרוע ואין עליה רדיד ככל הנשים אע"פ ששערה מכוסה במטפחת" ע"ש. וכן הובא האי דינא בש"ע אהע"ז סימן קט"ו (סעיף ד) ע"ש. והובא במ"ב בבה"ל (ע"ה) שצריך ברשות הרבים מן הדין מטפחת ורדיד דוקא ע"ש. והיינו דלא סגי לאשה ברשות הרבים מה שמכוסה במטפחת לחוד, רק צריכה מן הדין עוד כיסוי.

והנה מדברי הרמב"ם וש"ע מפורש שאסור לאשה מדת יהודית לצאת לרשות הרבים אפילו יש לה מטפחת, שצריכה חוץ מהמטפחת גם רדיד, וכפי הנראה מפרש דהא דמבואר בגמרא דלא סגי ברשות הרבים בקלתה, אינו דוקא מפני דחלולה בנקבים, רק דין הוא שאשה צריכה שני כסויים דוקא אם יוצאה לרשות הרבים, ובלאו הכי עברה על דת יהודית ע"ש בביאור הגר"א, וכן מבואר בתשובות "באר שבע" אבי האוסרים בפאה נכרית, שתומך על דברי הגאון מהר"י קצינלבויען שאוסר בפאה נכרית, מפני שאפילו במטפחת שהיא מכסה לגמרי השערות, אפילו הכי לא סגי וכו' משום דשני כסויים גמורים בעינן, ודעבידי בייחוד לכסוי השער במטפחת או שבכה ודומה לה, ועל המטפחת רדיד, משום דזהו מנהג יהדות שנהגו בנות ישראל, והשתא היאך יעלה על הדעת שיהא מותר לצאת בפאה נכרית מגולה לחוד, טפי ממטפחת דעביד ביחוד לכסוי השיער וגם הוא מכסה לגמרי השערות ע"ש.

ומבואר מדבריו שאסור לאשה ללכת במטפחת לרשות הרבים רק צריכה שני כסויים, והיינו אפילו המטפחת מכסה היטב כל שערותיה לא סגי בכך, וכן מפרש לדינא עמוד ההוראה מרן בעל "חתם סופר" זצ"ל (א"ח ל"ו) "הכלל היוצא כל שום שער בשום מקום בראש ופדחת בנשואה אפילו בחדרה ערוה היא, אם לא שיש לה מטפחת בראשה, ובשוק וחצר של רבים גם כובע", והיינו מלבד המטפחת שמכסה הכל צריכה עוד כובע, וכן המנהג וותיק ביישוב הישן בעיה"ק בשני כסויים, וכן אצל התימנים והספרדים נהגו מאז תמיד כן, ורק האמת שבזמן האחרון בקצת מקומות, ואפילו אצל עדות המזרח, שינו גם שם כמה צעירות הגדר בכסוי הנשים, ולא מכסות כדין ומקדם, אבל העיקר נראה לכאורה לדינא, שלרשות הרבים צריכים שני כסויים דוקא, ולא סגי במטפחת לחוד וכפשטות לשון הרמב"ם וש"ע, ותמהני שהפוסקים לא הזהירו מזה כדי צורך והיא הלכה מפורשת.

אמנם בשו"ת "תשובה מאהבה" (מ"ח) דוחה האי סברא שצריך שני כסויים, דתמוה אטו צריך לכסוי שערות כלי בתוך כלי ועיבוד לשמה דהיינו שתהא מטפחת העשויה במיוחד לכסוי השער, וע"כ מפרש דהא דלא סגי במטפחת, וכמבואר ברמב"ם וש"ע, היינו כשמנוקבת כסל דוקא וכמבואר בב"ח (אבהע"ז קט"ו), אבל כסוי גמור ודאי

מועיל, אבל כבר הבאנו שאין כן דעת גדולי הוראה ה"ה מהר"י קצנבלויגען וח"ס, וגם הדוחק מבואר לפרש סתימת הרמב"ם וש"ע במטפחת דמיירי רק בחלולה דכה"ג הוה ליה לפרש, וכן בפרישה בש"ע שם משמע שמטפחת לא סגי וצריך בכל מקום רדיד דוקא, והדר תקשי למה באמת צריך שני כיסויים אטו בכסוי אחד כדין לא מספיק, וצ"ע לכאורה.

ועיקר היסוד שמטפחת לא סגי לצאת בכך לרשות הרבים נראה מקורו מירושלמי פ"ז דכתובות (ה"ו) "שאסורה בקפליטין לרשות הרבים ויש בזה אסור פריעת ראש" ע"ש, ומפרש ה"פני משה" דהיינו במטפחת, וא"כ יש לנו מקור מירושלמי לאסור לצאת במטפחת לרשות הרבים וכמ"ש.

ונראה לפרש הטעם דלא סגי במטפחת אף שמכסה כל הראש בפשיטות, דמטפחת רפויה ועלולה לינתק ולכן מדת יהודית צריך עוד כסוי שלא יתראו לעולם משערות ראשה כלל, וזהו טעם הרמב"ם וש"ע שמטפחת לא סגי אפילו עכשיו מכסה הכל, כיון שעלולה לינתק ולגלות מקצת שערותיה, וכן נהגו הרבה נשים מאז בכמין מגבעת ומטפחת דוקא, ומנהג בנות ישראל הצנועות תורה היא" עכ"ל בדת והלכה.

וגם אחרי כן פרסם טענה זו בעיתון המודיע כד חשון תשל"ז תחת הכותרת הודעה לרבים וזה לשונה "לאור הכרוזים על "איסור" לאשה לצאת בפאה נכרית, והשמועה שיש נשים ובמיוחד מהספרדים שהורידו הפאה נכרית ולובשות מטפחת, יש בזה **מכשול רב מאד**, דמצוי שאינה מכסה כל שערות ראשה, וכן ברשות הרבים לא מספיק מטפחת לבד, צריכה מעיקר הדין גם רדיד, דהיינו שני כיסויים כמפורש בשו"ע, שלא להיכשל במקצת שערות מגולה, והיות שלא מסכימות לכסות כל השערות, על כן מקצת שערותיהן מגולות, **ויש בזה איסור תורה וגילוי ערוה** (הדגש כאן ולעיל במקור) עכ"ל הכרוז.

אם אילן גדול כרבינו החזו"א כבר קדמו בטענה זו²⁹ או איזה חכם אחר איך לא תלה בהם. על כרחך שטענה זו הייתה חידוש בזמנו. ורק הספר דינים והנהגות שהתפרסם שנים רבות אחרי כן (כמדומה שמועה זו הופיעה במהדורת תשס"ח) הוא שתלה את הטענה הזו בחזו"א. ועוד יש לפקפק על מהימנות שמועה זו ממה שכתב "שמענו שאמר" משמע שהמחבר לא שמע באוזניו אלא מכלי שני. ועוד כתב "שאמר פעם" משמע שאמר כן פעם אחת. ועוד כתב "שלפעמים" רק לפעמים. ועוד קשה איך לא מצאנו בכל תלמידי החזו"א ששמע ממנו כזאת. ראה כמה מפוקפקת שמועה זו.

²⁹ וביותר יש להתפלא שבאותה העת ישב הרב בבני ברק (כמודפס בתחילת הקונטרס) עירו של החזו"א ותלמידיו ואיך לא נודע לו מהם שכבר החזו"א טען כך. והוא עצמו כתב בתשובות והנהגות ששאל את החזו"א שאלות בנושא ואיך לא נודע לו טענה זו וז"ל בכרך א סימן סב "ואני שאלתי בעצמי פעם פי הגאון ה"חזון איש" זצ"ל, והשיב לי שכל שער אסור מדינא מה"ת, ורק חוץ לצמתן אף על גב שאינו אסור מה"ת מ"מ אסור ממנהג ישראל, ושאלתי אותו מהו נקרא שערות חוץ לצמתן, ואמר בצדדין או במצח, אבל בשערות גופא בראש האסור בכל שער ושער ואין בזה שיעור" עכ"ל

וכל זאת בלי לדון בגוף הטענה איך לא הזכירה או דנו בה כל הפוסקים שקדמו לו. ואיך יתכן שאותו מעט שיער שמתגלה גרוע וחמור יותר מלהיראות פרועת ראש ממש כמו שנעשה בפאה. ועוד יש להעיר שגם בפאה מצוי הרבה גילוי שיער ורק מפני שדומה לשיער הפאה אינו ניכר כל כך ראה במאמר **יתרון הכיסוי ראש על פאה נכרית** שבחיבורי **תורת הצניעות**.

מנהג גילוח השיער

תקנת או מנהג גילוח השיער שהיה באשכנז. לא תקנו או נהגו כך למנוע גילוי שיער ברה"ר אלא למנוע חציצה בטבילה (כגון קשר בשיער כינים וביצי כינים או חומרים שרגילים להוסיף לשיער) או שמא יצופו השיערות או מצד חשש סחיטה בשבת. ורק אח"כ שנפרץ העולם אחרי מלחמת העולם הראשונה בגילוי שיער כולו או מקצתו ברה"ר אז הרעישו האדמורים לשמור את המנהג הזה כדי להינצל גם מגילוי שיער³⁰. ויש בידי חיבור בשם 'תוספת חיים בדרך האבות' כולו סובב והולך על עניין תקנת תגלחת הנשים ושם אסף את כל המקורות שהזכירו את המנהג הזה ודנו בו.

והנה הקדומים שבהם (קודם המלחמה הנזכרת) נותנים בו הטעמים האחרים שכתבתי. וגם מי שכתב למנוע גילוי שיער מדבריו משמע שהגילוח נעשה לצאת ידי חובת הזוהר שאסר גילוי אפילו שיערה אחת ואפילו בביתה. ולדברי מובן מאחר שבביתה אינה לובשת רדיד רק מטפחת. ואפילו אם תרצה ללבוש רדיד בביתה היא מוכרחת להסיר אותו ואת המטפחת לפעמים כדי לסרק או לחפוף שיערה או להחליף כיסוי או בשעה שמנקה אותו מכינים.

וכן כתב בפירוש בדרכי תשובה יו"ד קצח ס"ק צ"א וז"ל "אבל אצלנו בני אשכנז קבלנו באיסור שלא להניחם רק לספרן וכמו שכתב המג"א בסימן עה סק"ד שמחמירים כדברי הזוהר בפרשת נשא שלא לגלות אפילו בחצר ובביתו עיין שם. וכיון שזהו מן הנמנעות ליזהר **בביתו** שלא לגלותן על כן החמירו לספרן" עכ"ל.

ויש שכתבו כדי לזכות לבנים צדיקים כמו שזכרתה קמחית שאמרו עליה במסכת יומא מז ע"א "תנו רבנן: שבעה בנים היו לה לקמחית וכולן שמשו בכהונה גדולה. אמרו לה חכמים: מה עשית שזכית לכך? - אמרה להם: מימי לא ראו קורות ביתי קלעי שערי". ושם המדובר בבית ולא ברה"ר שם כל אישה נזהרת. ויש עוד טעם ראה בהערה³¹.

³⁰ באמת, באותה תקופה אותן ששמרו על המנהג הזה היה נקל להן לעמוד בניסיון מאחר וראשן היה מקורח לא היה להן ניסיון לגלות את השיער כולו או מקצתו (ראה לדוגמא בספר בטוב ירושלים עמודים נה-נו). ואפילו בדורנו יש נשים צדקניות שהשתמשו בתחבולה זו. כמו ששמעתי מאישה אחת שחזרה בתשובה והיה קשה לה לכסות שיערותיה. מה עשתה, גלחה את ראשה ואז הייתה מוכרחת לכסות. ואח"כ גם כשצמח שיערה הייתה מורגלת בכיסוי ולא הסירתו.

³¹ ועוד טעם כתב בכלי חמדה פרשת כי תצא כדי לקיים דברי הזוהר שכתב בפרשת נשא "נוקבא בעיית לספרא שיערא כד אתיא לאזדווגא בדכורא" ומסקינן בנזיר לט ע"ב דמזיא מלתחת רבי כלומר שצומח מצד הראש נמצא שלקיים דברי הזוהר הנזכר צריך לגלח השיער קודם טבילה.

תשובת מהר"ם אלשקר

בשו"ת יביע אומר חלק ד אבן העזר סימן ג כתב וזה לשונו "כתב מהר"ם אלשקר (סי' לה) להתיר במקום שנהגו הנשים לצאת בשערות שחוץ לצמתן. ע"ש. ואף שהצמח צדק מליבאוויטש בתשו' (חאה"ע סי' קלט), ובחי' הש"ס (פ"ג דברכות ד"ה ע"א) האריך לחלוק על המהר"ם אלשקר. ע"ש. מ"מ רבו האחרונים שסמכו ע"ד המהר"ם אלשקר, ובודאי שהנשים הנוהגות היתר בדבר אין מזניחין אותן ויש להן ע"מ שיסמוכו. ואכמ"ל" עכ"ל.

ובמכתב משנת תש"ל הובא בילקוט יוסף שובע שמחות א פרק יג הערה ב פירש יותר וז"ל "ומנהג הנשים הספרדיות דור אחר דור לגלות אצבע או שתים משערות הראש כלפי פנים, ומהר"ם אלשקר שהיה גאון עולם בזמן הבית יוסף הרי פסק להתיר בזה. וכן כתבו עוד הרבה פוסקים אחרונים" עכ"ל. וכן פסק שם בילקוט יוסף.

טרם שאני בא לדון בדבריו עלי להודיע שאע"פ שלפי האמת אני סבור שפסק זה בטעות יסודו. בכל זאת לא יצא ממנו מכשול רק חיזוק גדול לצניעות. כמו שכתבתי לעיל מי שמכסה ראשה במטפחת או כובע רגיל להיראות משיערות ראשה משלושת הסיבות שמניתי לעיל. מתוך חקירה שעשיתי נודע לי שכמו עתה כן אז היו מצדדי הפאות מקנטרים את הספרדיות שלובשות מטפחות וכובעים שרואים משיערות ראשן ולכן עדיף ללבוש פאה שמכסה יותר טוב לפי דעתם וזו עיקר טענתם. בא הרב והליץ בעדן שע"פ המהר"ם אלשקר שיער זה מותר לגלותו וכן המנהג.

אם היה אומר שצריכים לכסות בשני כיסויים כדברי או בכיסוי אחד שמכסה הכל (דבר שקשה לעמוד בו) לא היו דבריו מתקבלים וכולן היו עוברות לפאה נמצא שלמעשה גרם חיזוק גדול להמשיך ולכסות במטפחת. ועד היום המציאות מוכיחה שהספרדיות החרדיות לא סומכות על הפסק הזה להוציא שיער כדי להתנאות בו אלא משתדלות לכסות הכל במטפחת ומה שמתגלה זה משלושת הסיבות שמניתי.

אבל כאן אני דן לפי האמת ואען ואומר שמה שכתב המהר"ם אלשקר בתשובה לה' שנהגו הנשים בארצות ישמעאל להוציא מקצת שיערות הראש להתנאות בהן לא דיבר אלא בביתה ובחצירה כמו שמוכח מלשונו וגם בזה מיושבות הרבה מהקושיות שהקשו עליו עיין בספר הקדוש 'באתי לגני' פרק ה' בערה המתחילה בדיבור 'ומידי דברי בתשובת הגאון מהר"ם אלשקר וכו' ³².

ואני מוסיף שלא יתכן שהתיר גילוי מקצת שיער ברה"ר שהרי הוכחתי שחובה לכסות הכל מדת יהודית במטפחת ורדיד כמו שביארתי כדי שלא תראה אפילו שיערה אחת. ואם תאמר שמותר מדת יהודית לגלות חלק משיער הראש ברה"ר אם כן מה נאסר בדת יהודית.

³² וכן כתבו עוד אחרונים ציין עליהם בהערה הנזכרת

ועוד יש לתמוה איך יתכן שהיה מנהג כזה בארצות ישמעאל בזמנו של המהרמ"א שהם מוסלמים ואצלם גילוי שיער נחשב כמו גילוי ערוה³³ ואיך יניחו ליהודיות שביניהם לצאת בגילוי ערוה.

ואדרבה ידוע³⁴ שהיהודיות בארצות ישמעאל היו יותר צנועות ברה"ר מהיהודיות בארצות אדום שאלו ואלו הושפעו מהגויים סביבם. וכבר בזמן המשנה רואים את היתרון הזה כמו ששינו במסכת שבת פ"ו מ"ו "ערביות יוצאות רעולות" והכוונה יהודיות שבערב. ובהרבה מקומות היו מכסות אפילו את פניהן ברה"ר³⁵ וגילוי שיער מאן דכר שמיה ואיך יתכן לומר הפוך.

ועוד יש להקשות איך יתכן להתיר על סמך דבריו לגלות השיער מעל המצח או מאחור והוא כתב בפירוש 'בת צדעאי' שהוא שיער הצדדים במקום שנמצאות פאות הראש של האיש³⁶. ואם מותר אפילו במקומות אחרים בראש אם כן מה השיעור ומה המקור לשיעור.

על כרחך שהמהר"ם לא דיבר אלא לאישה בביתה וחצירה ובזה מיושב הכל (חוץ מהזוהר) ומלשונו משמע שהיה מנהגם להוציא בצדעיים שיער ארוך ותלוי לה אפילו כמה טפחים עד למטה וזה לשונו "וזה המנהג בעצמו הוא מנהג הנשים היום שהאשה קולעת כל שיערה ומשיירת שער הצדעים יורד על פניה והוא הנקרא בלשון חכמים בת צידעאי" עכ"ל.

³³ ובזמננו אנו רואים שהם מקפידים על זה יותר מכיסוי צורת הגוף שאפילו הערביות שיוצאות במכנסיים או בגדים צמודים תמיד יכסו את ראשן בחיג'אב.

³⁴ בספרים העוסקים בתולדות הלבוש, במקורות תורניים ובהרבה תמונות ישנות.

³⁵ בגדד, העיר בה נולד הרב עובדיה. בעבר יצאו הנשים היהודיות בכיסוי רעלה על פניהן. כך העיד בספר 'אמרי שמעון' לרבי שמעון אגסי (1852 – 1914 ח' באב ה'תרע"ד) מגדולי חכמי בגדד בעמוד 208 וז"ל "צניעות השניה הוא שגם לאחר שנשאת שהותר לה לצאת לחוץ מ"מ בצאתה תהיה צנועה ביותר כדרך נשים הצנועות של דור הקודם שהיו מתעטפות בצעיף מכף רגלם ועד קודקודם, ומסוה של שיער עבה על פניהם, ואפילו משולי בגדיהם לא יראה כלל החוצה. לא כמו עכשו ששפתי הצעיף פתוחים משני עבריה, ורוב בגדיהם החמודות נראים לעין כל ומסוה משי דק על פניהם אשר יתראה ממנו כל צורת פניהם ויופים והדרם וכל תכשיטים שעליהם" עכ"ל.

וראה בספר 'כסות ומסר' מאת אביבה מולר לנצט הוצאת מכון בן צבי לחקר קהילות ישראל במזרח. בפרק 'רעלת בגדאד ובלעדיותה היהודית' עמוד 367 תמונות ועדויות על הכיסויים הנזכרים.

וכן ברמב"ם הלכות אישות פכ"ה הי"ב וז"ל "דבר ידוע הוא שאין דין זה אלא באותן המקומות שהיה מנהג הנשים שם להלך בשוק ופניהן גלויות והכל יודעין אותן ואומרין זו היא בתו של פלוני וזו היא אחותו של פלוני כמו ערי אדום בזמן הזה, אבל מקומות שאין דרך הבנות שם לצאת לשוק כלל ואם תצא הבת למרחץ בנשף תצא מתנכרה ולא יראה אותה אדם חוץ מקרובותיה הרי זה טוען אף במומין שבגלוי, והוא שלא היה שם מרחץ ושלא היתה לו קרובה לבדוק בה. אבל אם היה שם מרחץ בעיר זו שאין דרך הנשים לצאת בה ופניהם מגולות אם יש לו קרובה אינו יכול לטעון" עכ"ל.

³⁶ וכן כתב בשו"ת חתם סופר ח"א או"ח סימן לו וז"ל "בתשובת מהר"ם אלשקר צווח השואל על מנהג נשותיהן בארץ ישמעאל שיוצאות הנשואות בשורה א' של שער בין האזן לפדחת תלוי לה" עכ"ל

ומה שכתב שם ביביע אומר "מ"מ רבו האחרונים שסמכו ע"ד המהר"ם אלשקר" צ"ע מי הם אותם אחרונים והיכן כתבו. והאם העידו על מנהג או שמא חידשו שהדבר מותר.

והנה יצאתי לחפש אם היו אחרונים שסמכו להקל גילוי מקצת השיער ברה"ר על סמך תשובת המהרמ"א ולחפש פוסקים ספרדים שהזכירו שהיה מנהג כזה בארצותיהם³⁷ ולא מצאתי. ההיפך, מצאתי כמה פוסקים שהעידו בפירוש שהמנהג לכסות הכל ובמקום שפרצו והחלו לגלות מקצת שיערותיהן מחו בהם. וכולם הובאו בשדה חמד אסיפת דינים מערכת הדלת אות ב.

1. בספר 'משא מלך' (ח"ז בתורת מנהגות חקירה י' רבי יוסף אבן עזרא (ה'רס"ו-ה'ש"ן, 1589-1506 מחבר הספר 'עצמות יוסף') אחרי שמביא תשובת מהרמ"א כתב וז"ל "ואני הצעיר נער הייתי בארץ קושטנדינא עד בן שבע עשרה שנה ובאתי בעיר שאלוניקי ללמוד תורה ומעולם לא ראיתי נשים הנשואות שמגלות שיער ראשן, גם אין מוציאים שום שערות להתנאות בהם כי אם הבתולות בעודן בבית אביהן ומנהג יפה הוא, ויש מקצת נשים שלוקחים משי שחור ומשימים בפדחתם כדי להתייפות, ואפילו בזה רע עלי המעשה שבני אדם הרואים טועים בהם וחושבים שהם שערות שלהן, אלא הנח להם לישראל כו" עכ"ל.

המהר"ם אלשקר נולד בשנת ה"א רכ"ו (1466) ונפטר בשנת ה"א ש"ב (1542) נמצא שרבי יוסף אבן עזרא הוא בן דורו והוא מעיד שלא ראה מנהג כזה ואפילו נשים המניחות משי שחור ומשימים בפדחתם כדי להתייפות היה רע בעיניו.

2. שו"ת מים רבים אבן העזר סימן ל מאת הרב רפאל בן אלעזר מילדולה. פעל בסביבות השנים ת"ק 1740 מהמסכימים על מסילת ישרים. כתב עליו הרב חיד"א בשם הגדולים ערך מים רבים: שו"ת על סדר ד' טורים להרב מהר"ר רפאל מילדולה שהיה מילידי עיר ליוורנו, והיה רב בק"ק פיסא ואח"כ בק"ק נפוצות יהודה הסמוך לבאיונה, ואח"כ נתישב בעיר מולדתו ליוורנו והיה ראש ישיבת עץ החיים.

וזה לשונו המובא בשדה חמד "ואם דבר כזה היה רע בעיני הרב הנ"ל (הרב משא מלך) מעתה אצק חמס וריב על אשר עיני ראו ולא זר במקצת מקומות שעברתי דבר העברה שהנשים הנשואות מתקשטות בשערן ממש הדבוק לראשן ומראות השיער לעין כל אוי לעינים שכך רואות ואוי לנו מיום הדין ומיום התוכחה ומלבד האיסור שע"פ הפוסקים, יש בדבר ג"כ פגם למעלה כי לפי סודות הקבלה אין להראות האישה שיערה לחוץ וכפי אשר כתב הרב בעל הלבושים באבן העזר סימן כא (והעתיק דבר הזוה"ק בפרשת נשא ד' קכ"ה ע"ב אמר ר' חזקיה תונבא ליתי על ההוא בר נש דשביק לאינתתיה דתתחזי משערא דרישה וכו' עד הנה כי כן יבורך גבר וכו' יברך ה' מציון וכו' וסיים) לכן השומע ישמע והחדל יחדל ועתב"ט" עכ"ל

³⁷ כוונתי לפוסקים מלפני מלחמת העולם הראשונה. חפשתי בתוכנת אוצר החכמה את כל צורות הכתיבה אלשקר או אלאשקר או אל אשקר כל מקום שהוזכרה תשובה לה.

לא ברור לי המנהג הזה שראה במקצת מקומות אם היה פריעת ראש גמורה או רק מקצת הראש. על כל פנים ברור שהוא אסר ומחה גם על גילוי מקצת השיער ממה שהסתייע בדברי המשא מלך ומהזהר והמקובלים שהם אוסרים אפילו מקצת שיער.

3. "ועוד הגדתי להם מעשה רב בעיר גדולה שאלוניקי יע"א בשנת כת"ר שראו רבני העיר ובראשם הרב הגדול מוהר"א קובו בע"ס שער אשר (נפטר בתרל"ה 1875 – הערה שלי, אש"ד) שהתחילו קצתם לפרוץ גדר בענין גילוי שער אשה ושינוי לבושיהן שהם גורמים לגלות כל הראש או לכל הפחות קצת משערות ראשיהן וע"ז לבשו בגדי קנאת ה' צבאות והסכימו לאסור איסור את לבוש הבו"ז הנ"ל ועשו הסכמתם בחרם גמור ובגזרת נח"ש ובאו על החתום כל חכמי ורבנן וגם מטובי העיר שלא לשנות כלל לא בענין המלבושים ולא בגילוי שער ואפילו קצת מחוץ לצמתן ואשר יעשה בזדון ולבבו פונה היום באמרו כי אין איסור בזה הרי הוא מופרש ומובדל מעדת ישראל ומין ואפיקורוס הוא לא יאבה ה' סלוח לו וכו' והעבירו קול כרוזא במחנה העברים להודיע לכל קהל עדת ישראל הסכמה הלזו ולא היה פוצה פה ומצפצף כי כל העדה כולם קדושים. ואמרות טהורות אשר דבר בקדשו הרב מוהר"א ק הנ"ל הלא הם כתובים על ספר משא חיים (למרן החבי"ף – הוא ר' חיים פאלאג' – אש"ד) במערכת הנו"ן אות ק"ן לך נא ראה להבות דב"ק³⁸.

וכתב שם דקצת חכמים בעיניהם שלמדו בבחרותם ושנו ופירשו מדרך החיים רצו לפקפק בהסכמתם ותלו עצמם באילן גדול הרב מוהר"ם אלשקר. אמנם טח עיניהם מראות, מהשכיל לבותם ותלו בוקי סריקי באיש אלקי"ם קדוש. דכל השקלא וטריא שלו היא במה שנשאל במקומות שנהגו מימי קדם דור אחר דור לגלות הנשים שער היוצא מחוץ לצמתן אם יש בזה משום שיער באישה ערוה ומה דמות יערוך להתיר גילוי שער כל הראש לילך פרועות ראש או אפילו רק גילוי קצת משערותיהן ובמקום שנהגו משנים קדמוניות איסור בדבר מהיכא תיתי להתיר. והרי בתשובת מוהר"א הנ"ל מבואר דאפילו אשה ממקום שנהגו איסור בגילוי שער היוצא מחוץ לצמתן אם תלך למקום שנהגו היתר ודעתה לחזור למקומה אסורה לגלות כחומרי מקום שיצא משם ואיך יעלה על הדעת להתיר במקום שנהגו איסור לשנות המנהג חלילה.

וכל זה בשער היוצא חוץ לצמתן ק"ו בן בנו של ק"ו גילוי כל הראש ממש או מקצתו דפשיטא דאסור וכיון שהלבוש הזה גורם מכשלה הזאת על כן החמירו בגזרת נח"ש וכו' עיי"ש כל דב"ק" ע"כ.

³⁸ ושם העיד מוהר"א קובו על עוד ערים שנהגו בכיסוי גמור וז"ל "ואנחנו נלך ונחזיק כמנהג אבותינו הקדושים בסדר ותיקון מלבושי הנשים שנהגו בעירנו זאת או כסדר מלבושי הנשים מעיר לארסו או ייאנינא כי גם המה היו בכיסוי כל הגוף ושער ראשן לא יראה החוצה כלל. וכל עצמנו לא באנו אלא לאסור את שכבר אסור לנו" עכ"ל

4. השדה חמד (חיים חזקיהו מדיני, תקצ"ג, 1833 - תרס"ה, 1905) עצמו כתב "ובעיר הזאת נשי הספרדים נזהרות מאוד מלגלות שערותיהן **כאשר ראו מאבות אבותיהן מימי קדם** (הדגש ממני) אך מקרוב התחילו קצת לפרוץ גדר זה והחרדתי עליהם בדרשתי ביום הדין וכוי ואחרי שהודעתי כל זה ברבים שלי"ת נכנסו הדברים באזני האנשים אשר להם לב לשמוע ומלבד שלא נפרץ הגדר עוד אף גם מאשר פרצו כבר שבו מדרכם ומעשיהם אשר לא טובים" עכ"ל ואח"כ מביא את תשובת החת"ס באו"ח סימן לו ומסיק "מבואר בדברי קדשו **דכל לגבי דידן דלא נהגו כלל בקולא** זו (דשערות היוצאות חוץ לצמתן) גם זה אסור מדינא" עכ"ל. ומסוף דבריו שהביא את החולקים ואוסרים תשובת החת"ס והצמח צדק אבהע"ז קלט ובחידושי הש"ס משמע שנוטה להחמיר כדעתם.

מסורת הצניעות

להלן אביא עוד מקורות מהם מוכח המנהג לצאת בשני כיסויים על הראש.

- בשנת תרפ"ח אחרי מלחמת העולם הראשונה שהחל העולם להתפרץ פרסם רבי יוסף חיים זוננפלד ובית דינו כרוז בעניין צניעות המלבושים. זהו הכרוז הראשון בעולם שפורסם בעניין זה, ולדעתי גם האחרון שמציג את ההלכה והמסורת בעניין זה כפי שהייתה בישראל מעולם מדור לדור וזה לשון הכרוז הנוגע לענייננו "על כן הננו להודיע בזה כי כל אישה ישראלית **חייבת על פי דין תורה הקדושה** (הדגש במקור) ללבוש בגדי צניעות כאשר נהגו בנות ישראל הכשרות מאז ומעולם בלא שום שינוי דהיינו במלבושים ארוכים עד קצה האחרון היותר אפשר, **ומצד הראש יכסה את כל בית הצואר כמנהג הצנועות** (הדגש ממני המעתיק)" עכ"ל.
 - וכן בספר דעת קדושה סימן ו לריא"ז מרגליות "היום הנשים הצנועות בירושלים נוהגות ללכת בשוק ורדיד על ראשה, **הרדיד האחד מכסה את המטפחת והשיערות**, והרדיד שמכסה את כל הגוף" עכ"ל. משמע מדבריו שהרדיד המכסה את המטפחת היה יתרון בצניעות שנהגו בירושלים הנשים הצנועות ולא כל הנשים שם וכל שכן שלא נהגו כן בשאר המקומות. ולפי דברי בכל תפוצות ישראל נהגו כן ולא רק בירושלים.
- ספר זה הודפס בשנת תש"ל ושם בהקדמה כתבו בני המחבר שכתב אותו לפני ארבעים שנה. לפי חשבון זה יוצא שכתבו בשנות השלושים שהם התקופה שאחרי המלחמה הראשונה שאז נפרץ העולם לצאת בלי רדיד ובשאר ענייני פריצות שהזכיר שם. וככלל יש לדעת שמנהגי הצניעות של נשות ירושלים לא היו תוספת ויתרון בצניעות על שאר הגלויות, שכך נהגו בעבר כל הגלויות. אלא שבירושלים עמדו על המשמר ומנהגי הצניעות נשמרו שם יותר מכל קהילה אשכנזית אחרת.

- הרב עובדיה בתשובה הנזכרת לעיל כותב שפשטות הרמב"ם והשו"ע שצריך שני כיסויים ומודה שכך נהגו בעבר רק שלטענתנו בזמננו שהשתנה המנהג לצאת בכיסוי אחד הדבר מותר וז"ל:
שו"ת יביע אומר חלק ד - אבן העזר סימן ג "וכ"כ הרמב"ם (פכ"ד מה' אישות הי"א והי"ב), שהעוברת ע"ד משה היא היוצאה בשוק ושערה גלוי, והעוברת ע"ד יהודית היא שיוצאת לשוק וראשה פרוע ואין עליה רדיד ככל הנשים אף על פי ששערה מכוסה במטפחת. ע"ש. וכ"כ מרן הש"ע (סי' קטו ס"ד). והנה היום פשט המנהג שהנשים יראות ה' יוצאות במטפחת או בכובע בלבד בלי צעיף או רדיד, ואין פוצה פה ומצפצף. וע"כ דדוקא עצם כיסוי הראש שהוא דאורייתא הוא מחוייב המציאות לעולם ולא ישתנה בשום זמן, אבל מנהג בנות ישראל שנהגו לצניעות כל שהמנהג בכל העיר להקל אזלינן בתר מנהגא".
ובהמשך כתב עוד "אבל מד' הרמב"ם והש"ע נראה שאף במטפחת שמכסה את ראשה היטב יש משום דת יהודית. וכמ"ש ג"כ בשו"ת באר שבע (סי' יח). וע"ע בשו"ת חתם סופר (תאו"ח סי' לו). ע"ש. ואעפ"כ בזה"ז נהגו היתר בדבר, וע"כ דה"ט משום דאתי מנהג ומבטל מנהג" עכ"ל.
- בספר שולחן העזר ח"ב סימן ט סעיף י ס"ק ב מדקדק שצריך שני כיסויים כמו שביארתי והביא גם שו"ת לבושי מרדכי יו"ד תנינא סימן קסח שכתב כן. וקרא למטפחת הראשונה אונטערהויב או הארהויב.

הידעת

- **הידעת** שבשריעה (הלכה) המוסלמית כתוב לכסות את כל השיער אבל לא כתוב כיצד. ומאות מליוני מוסלמיות מכסות ראשן בשני כיסויים מפני שהן יודעות שרק באופן זה כל השיער מכוסה בשלמות.
- **הידעת** שהם מקפידים על כיסוי השיער משעה שהבת מגיעה לפירקה (כשרואה דם) ואין זה תלוי אצלם בנישואים והשווה לדברי הרמב"ם בהלכות איסורי ביאה פכ"א הלכה יז "לא יהלכו בנות ישראל פרועי ראש בשוק אחת פנויה ואחת אשת איש" וכן נפסק בשו"ע אבן העזר כא, ב³⁹.
- **הידעת** שתעשיית החיג'אבים למיניהם מפותחת מאוד. ישנם עשרות סוגי קשירות ובלי סוף דוגמאות, סוגי בדים וקישוטים. מהם צנועים ופשוטים ליום ולרה"ר ומהם מפוארים ומרהיבי עין לאירועים ושמחות. היום בלחיצת כפתור אפשר לראות את כולם, לרכוש את כולם ולקבל הסברים מצוירים ומוסרטים על אופני הקשירה.

³⁹ אין כוונתי לחייב את הבתולות בכיסוי ראש אלא להראות שהם מחמירים יותר ממנו. שגם אצלנו היו קהילות שנהגו כן בעבר.

- **הידעת** שעל פי השריעה המוסלמית מותר וכן נוהגות מוסלמיות רבות שמגלות את שיערן בביתן לפני קרובי משפחה מדרגה ראשונה אלו שאסור להתחתן אתם. הידעת, שלהבדיל, על פי תורתנו הקדושה יש ראשונים שאומרים שמותר לכתחילה לאישה לגלות שיערה בביתה וכך היה מנהג בנות ישראל בעבר. ויש אומרים שאסור אבל לכו"ע אין בזה איסור מהתורה.
- **הידעת** שבזמננו שהתחדשו בדים אלסטיים רוב המוסלמיות לא קושרות מטפחת ככיסוי ראשון. רק לובשות כעין כיפה גדולה הצמודה על ראשן ומכסה את כל השיערות כמו כובע ים (ראה איור 2 בסוף). או לובשות כיסוי ראשון אלסטי העוטף את הראש וגם את הצוואר ומשאיר רק את הפנים גלויות (ראה איור 1). יתרון הכיסוי האחרון שגם כשהוא לבדו לא יחליק וכל שכן בצירוף הרדיד שעל גביו. ואולי גם כדי למנוע גילוי הצוואר שיתכן בכמה סוגי קשירות של חיגי'אב. ויש שהכיפה הנזכרת אינה מכסה את כל השיער ופתוחה בקודקודה (ראה איור 3) כך שאפשר לראות את היקוקוי (כמו סרט של פאה רחב). ואינם מקפידים, מפני שעיקר ההכרח לכיסוי הראשון לכסות שיער שמעל המצח וגם בכיסוי כזה משיגים את התועלת הזו ועוד שגם הכיסוי הזה עוטף את קשר השיער שמאחור מצדדיו ומחזיק אותנו. והשווה למה שכתבתי למעלה בעניין הסבכה שהכיסוי הראשון שלבשו בנות ישראל לא תמיד היה שלם.
- **הידעת** שרוב המוסלמים אינם דורשים ואינם רוצים שנשותיהם יכסו את פניהן ברה"ר.
- **הידעת** שיש חיגי'אבים המכסים מהראש ויורדים על החזה (אל-אמירה, קימר, ראה בציורים) כדי להוסיף כיסוי גם על הדדים. בכמה מקומות בעבר הקפידו היהודיות שלא לצאת לרה"ר אלא בכיסוי כזה. ויש שהיה מגיע אפילו עד הארץ.
- **הידעת** שמתוך מאות מליוני מוסלמים אין אפילו אחד שחשב על הפטנט לכסות את שיער האישה בפאה נכרית כדי לצאת ידי חובת השריעה שלהם.

ביאור הסתירה ברמב"ם

לעניין קושית הפרישה נ"ל דלא קשיא מידי. שכיפה זו שהזכיר הרמב"ם אינה המטפחת אלא הרדיד. והיא אותה כיפה שהזכיר באותו הפרק בהלכה א' "כמה הכסות שהוא חייב ליתן לה, בגדים של חמשים זוז משנה לשנה ממטבע אותן הימים וכו' ונותן לה חגור למתניה וכפה לראשה, ומנעל ממועד למועד" עכ"ל.

והלכה זו היא משנה במסכת כתובות (סד ע"ב) "ונותן לה כפה לראשה וחגור למתניה ומנעלים ממועד למועד וכלים של חמשים זוז משנה לשנה". ושם פירש רש"י "כפה – צעיף" וכן פירשו עוד ראשונים. והרי זה כאילו כתב הרמב"ם "מקום שדרכן שלא תצא אישה בשוק **ברדיד** שעל ראשה בלבד עד שיהיה עליה רדיד החופה את כל גופה כמו טלית". ומה שלא הזכיר את המטפחת שמתחת מפני שאפילו בביתה היא רגילה ללובשה.

נמצא שבבית האישה רגילה במטפחת בלבד. ואינה יוצאת לשוק אלא ברדיד על גביה. ויש מקומות שנהגו בצאתן לשוק להוסיף עוד רדיד החופה את כל גופה. ובזה יש לבאר מאחר ששנינו נותן לה כלים, כלומר בגדים. מדוע צריך לפרט כפה, חגור ומנעלים. הרי אלו בכלל בגדים. ועוד קשה מדוע לא הוזכרה המטפחת. ונ"ל שאילו היה כתוב כלים סתם הייתי אומר שאינו צריך לתת לה אלא חלוק ומטפחת שהיא עומדת בהם בתוך ביתה. אבל בגדים לצאת בהם מביתה אינו צריך לתת לה שהרי כל כבודה בת מלך פנימה. לכן שנינו נותן לה כפה, חגור ומנעלים. שנותן לה גם בגדים הצריכים לה בצאתה מביתה.

כפה היינו רדיד שמוסיפה על המטפחת כמו שביארתי. וחגור ומנעלים שהיה דרכם בעבר לחגור ולנעול בצאתם לדרך ככתוב (שמות יב, יא) "וְכִכָּה תֵאָכְלוּ אֹתוֹ מִתְּיַנְיָכֶם חֲגָרִים וְנַעֲלֵיכֶם בְּרַגְלֵיכֶם וְגו'". ופירש רש"י "מזומנים לדרך"

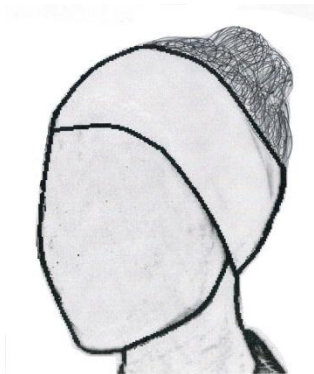
ובזה יבואר סיום דברי הרמב"ם בהלכה הנזכרת "מקום שדרכן שלא תצא אשה בשוק בכפה שעל ראשה בלבד עד שיהיה עליה רדיד החופה את כל גופה כמו טלית נותן לה בכלל הכסות רדיד הפחות מכל הרדידין, ואם היה עשיר נותן לה לפי עשרו **כדי שתצא בו לבית אביה או לבית האבל או לבית המשתה, לפי שכל אשה יש לה לצאת ולילך לבית אביה לבקרו ולבית האבל ולבית המשתה לגמול חסד לרעותיה ולקרובותיה כדי שיבואו הם לה, שאינה בבית הסוהר עד שלא תצא ולא תבוא.** אבל גנאי הוא לאשה שתהיה יוצאה תמיד פעם בחוץ פעם ברחובות, ויש לבעל למנוע אשתו מזה ולא יניחנה לצאת אלא כמו פעם אחת בחודש או פעמים בחודש כפי הצורך, שאין יופי לאשה אלא לישוב בזוית ביתה שכך כתוב (תהלים מה, יד) **כָּל כְּבוֹדָה בֵּית מְלֶךְ פְּנִימָה**" עכ"ל.

כלומר, ממשנה זו למד רבינו הרמב"ם שאין אדם יכול לכלוא את אשתו בביתה אלא מוטל עליו לתת לה בגדים המיוחדים ליציאה מהבית ולהניח לה לצאת באופנים ובשיעור שביאר לבית אביה וכו'. ואם תאמר אחרי שישבתי את הסתירה ברמב"ם מדוע השמיט השו"ע "בכיפה שעל ראשה בלבד". נראה לי כדי שלא יבואו לטעות, ואעפ"כ לא הועיל וטעו בזה. וכן מה שסיפר רבי זכאי (מגילה כז ע"ב) "אמא זקינה היתה לי, פעם אחת מכרה כפה שבראשה והביאה לי קידוש היום" ופירש רש"י "כפה – צעיף". כלומר, שמכרה את הרדיד ונשארה בביתה עם מטפחת בלבד אבל לא פרועת ראש. למדנו שרדיד, צעיף, קישורים וכפה הם שמות שונים לאותו כיסוי.

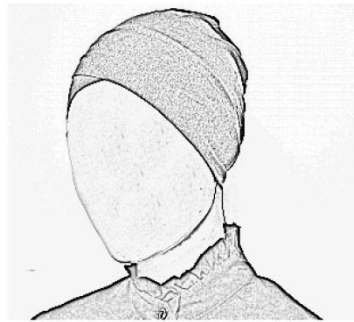
ובהלכות סוטה פ"ג הלכה ה כתב הרמב"ם "ומקבצין עליה קבוץ גדול של נשים שכל הנשים הנמצאות שם חייבות לראותה שני (יחזקאל כג, מח) וְנִסְרוּ כָּל הַנְּשִׁים וְגו', וכל איש שיחפוץ לבא לראותה יבא ויראה, והיא עומדת ביניהן בלא רדיד ובלא מטפחת אלא בבגדיה **וכופח** שעל ראשה כמו שהאשה בתוך ביתה" עכ"ל.

הגרסא הנכונה 'וכופח שעל ראשה' ולא כפה. כופח זה צורתו ככופח של מסכת שבת (לח ע"ב) מקיף לה מסביב ופתוח מלמעלה (כמו באיור 3). נראה לי שהייתה לפני הפרישה הגרסא המשובשת 'וכפה שעל ראשה' והיא הטעתו לחשוב שהכפה והרדיד הם דברים שונים ודו"ק.

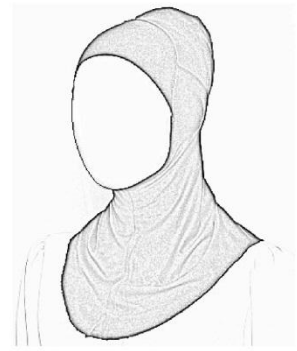
ציורים



איור 3



איור 2



איור 1



שיילה



חיג'אב



אל אמירה



קימר

ישנם עוד סוגי כיסויים הנהוגים אצל המוסלמים כגון 'ניקאב' המכסה את הפנים מלבד העיניים או 'בורקה' המכסה את כל הפנים ורק רשת דקה כנגד העיניים. לא הזכרתי אותם מפני שרוב המוסלמים אינם דורשים ואינם רוצים שנשותיהם יתכסו בזה וגם אני כן. ובחיבורי **תורת הצניעות** מאמר **כיסוי הפנים** ביארתי מדוע.

אחרית דבר

רצוני לשאול את מעלת הרבנים פוסקי הדור שליטי"א שתי שאלות:

1. על מה סומכים בדור הזה שלא יוצאים במטפחת ורדיד כפסק השו"ע וכמו שביארתי. ומה יש להשיב על טענותי בקונטרס הזה.
2. עיקר שאלתי והסיבה שאני מפרסם את הקונטרס הזה מפני שרצוני לדעת. מה יַעֲשֶׂה לאיש אשר כמוני שלא מבקש להוכיח את הדור ולא אומר לאדם זולתי לשנות את דרכו. רק רוצה להתחזק בצניעות בביתו פנימה.
במידה ואשתי תסכים לשמוע בקולי ולצאת בחיג'אב כדרך שהלכו בנות ישראל הכשרות אלפי שנה. בדרך הסלולה והישרה בדברי הפוסקים. בדרך שמונעת הרבה תקלות ומכשולות.
האם ראוי לחרדים אל דבר ה' ותורתו לחזק את ידינו ולעודד אותנו בבחירתינו. או שמא לבזות, ללעוג ולרדת לחיינו.

לשלוח הערות או לקבל את הקונטרס בקובץ PDF

אוהד דמארי

נחל קטלב 12/8 בית שמש 9962040

054-8436590

ohad.damari@gmail.com